

התהוותו וגלגוליו של מפעל תרגום וביאור ספר הזהר להלל צייטלין

יונתן מאיר

כל עוד לא דיבר הומרוס לטינית לא
היה לעוברת מציאות (פראנק
רוזנצווייג)¹

פתחת

מסכת תרגומי ספר הזהר בראשית המאה העשרים מטוענת ורבת פנים היא. לא מעט היו
שבאו לגלות את צפונות הזהר בתרגום לשפה המדוברת במקומם. עולם הדימויים
והסמלים הזהרי, כמו גם השפה האומית בה נכתבו חלקים גדולים מקורפוס זה, הקשו
במידה רבה על המלאכה. אף על פי כן ניצדו תרגומים רבים לעברית, גרמנית, אנגלית
ושפות נוספות. כל תרגום טומן בחובו גלגולים מוחקים וחולדות הן של השקטת הן של
העסקים בו. היו שתרגמו חלקים קצרים בלבד, אחרים הוציאו חלקים נרחבים או לקטים
והיו גם כאלו שיצמדו תוכניות רחבות בהרבה. בסיפור תוכניות אלו ניתן לעמוד על
מגמתיותן של דמויות סמוגיות חזרתי מסר ובעלי רצון עז להפיץ את תורת הסוד היהודית
ברבים באופנים שונים ומתוך מניעים שונים. כאן נעסוק בתוכנית תרגום וביאור ספר
הזהר ביד החוגה והמיסטיקן הורשאי הלל צייטלין. התהוות מפעל זה קשור באופן
חזק להלכי רוח בתקופת התחייה הלאומית בה עלה באופנים שונים רעיון כינוס אוצרות
הרוח היהודיים. כפי שנראה לא תאמה דרכם של יוזמי הרעיון והמציצים לאור למתרגם
עצמו ולכוננותו, כך שהתוכנית פשטה ולבשה צורה מספר פעמים. בחיזור פרק זה
ממסכת תרגומי הזהר נאיר לא רק על תרגומי הזהר בכלל אלא גם על אישיותו ויצאת
הדופן של הלל צייטלין וחסו לספרות הסוד היהודית.

* ברצוני להודות לפדופ' ישראלי ברטל שקרא נוסח ראשוני של המאמר והעיר את הערותיו;
לפרופ' זאב גריס שהוסיף מקורות רבים והידד מספר נקודות; ולא"מ פדופ' אפרים מאיר על
השיחות הרבות וקראתו שהתמו תרומה משמעותית למאמר.
1 רוזנצווייג במכתבו אל רודולף אהרנברג מה'1917, 1.10.11, פ' רוזנצווייג, מבחר אגרות וקטעי
יומן, בעריכת ר' הורביץ, ירושלים תשמ"ז, עמ' 117.

ספרד¹⁶ יחד עם יו"ר רביעית¹⁷; בהרצפה ספרים רבים מאת מחברים שונים ברוח זו. ב"אלק", כמו גם בעלי כנסת אחוים, הפנה חלק לא מבוטל מחתכיתיו אל עבר ילדים ונוער, דבר המתבטא בספרים פדגוגיים, ספרי ילדים וספור למדור שיצאו לאור בהוצאות הנוכחת והרצוצאות אחרות ששלט ברוח חלק¹⁸.

בחוכמה אחת הצעיר באלק בשנת חת"ע"ג מציג את גס העינים המקדשים לספוח הקלה והחסידות. לגבי הקבלה, כתב ביאליק, יש לנוס את 'החלק החיצוני' שה' הרהמחשבי שבו, העביר – בלשונו הראומי – במוגוס מלה במלה, עם מבוה וכר';¹⁹ והלענין החסידות, לנוס ספרותה קיף שני חלקים: (א) לקוטס מאמרים, שידות ופחמים מטובי ספרי החסידות, מסודרים לפי הענינים, באופן שנעמד מחוץ כך על טובה ומחומה של החסידות העיונית והמעשית לדרכה ותיבהרה השנוים. (ב) ספורי מעשיות ואדוות של חסידים, וכמובן, היפסם והמצוינים שבהם, מסודרים לפי הוגנים והענינים, עם מבוה וכר'.²⁰

עם הירדשה של הצאנז רב ר באשיט שנות העשרים בברלין, היינו ביאלקין וטושפער בוחבות מיוחדת את מכליל הספרות שנוצרה ההוצאה להוציא לאור ברוד חודז הכינס.²¹ בתוכנית מפורטת זו, החסרה שמות מוברים ועורכים של הספרים העתידים לראות אור, מוצגים אגף התחזקת נוספת לספרות הקבלה והחסידות. ההוצאה חכמה

ירושלים תשל"ג, עמ' 53-117; ובאגודת שמרתה לזיון: מבחר, חל אביב תשכ"ז, עמ' 389-434; וראו עוד להלן הערה 21.

15. האהלה באגליק, "לכונתו של האגדה, השעור, ע" (הרס"ה-הרס"ט), עמ' 24-19. האהלה באגליק, *Sefer ha-Aggadah: Creating a Classic for the People and by the People*, *Proofsheets* 17 (1997), pp. 177-197. M. W. Kiehl, *Sefer ha-Aggadah: Creating a Classic for the People and by the People*, *Proofsheets* 17 (1997), pp. 177-197. *Anthology for the People and by the People*, *Proofsheets* 17 (1997), pp. 177-197. עור, "י"ז רבניקין, ודעי, באגליק, יסאפר האגדה", בנסת: דברי סופרים לזכר ח. נ. ביאליק, שרייבט כ' חזן ו' ראשון, ספר דאסון, תל אביב, 1988: 510-518; דאדורי האגדה של דוד קרן לספר האגדה בנסת: חזן, תל אביב, 1992: 192-197. *The Book of Legends, Sefer Ha-Aggadah*, trans. W. G. Braude, New York 1992, pp. xvi-xvii.

16 על מאמנת כנות שדות ספור, ראו חצי באילק, 'לכניסה של שדות ספור לתחרות', דבר ספור, חל ארבע חמש"ע, עמ' פנ"ג; א"א הרבמן, 'הזדמנות של חצי באילק לקדם השדרה הבורית בספור להחפצה', למסך חיים נחמן באילק (מאסף, י), בערכה ח' ברל, רמת גן תשל"ה, עמ' 60-70; ש' לייז, 'באילק בחבל ארץ גבול, דיוטלים חש"ש'.

17 ואר הינ באאלק, 'מטעה ללם [תוצי']', דביי שפון תל אביב תשנ"ה, עמ' עז-פב.
18 ואר כי: ר' אופק'י גמזות הינ: פועל' של באאלק בספרות היילד'ם, ירושלים ותל אביב
תשנ"ד, עמ' 86-92. על האק' פאספארט זו, ראו: "היילד'ס פאספארט-הילד'ם העברית:
התהליך, תל אביב תשנ"ה, עמ' 191-343; חני'ל: ספרות היילד'ם העברית 1900-1948, תל
אביב תשס"ט, עמ' 19-121.

19 חז"ל ביאליק, *הספר העברי*, *הישראל*, כט (תרע"ג-תרע"ד), עמ' 425.
20 שם.

[illegible]

הנה כך עליו לעשות לל רכשנו הקרן, לא רק כנס כמו שהוא אל להעביר דרך ההודעה והמחשבה של כל חינוך בזמן הזה, לפי דרשת המצב של זמנו, לפי כרי המלאי שממלא אותו, להעביר את כל המושך הזה לתוך שינוי, כדי להחיותו, כדי להוציא מתוכו להחיות חדשה לשם המושך הקיים. אין כאן כנס של קבץ, כנס שהוא מביא גבולות בין ספרות חדשה וישנה, הכוונה של הכנס הוא להסיר את המחיצות, לעשות אחדות, הישן והחדש נהנה עם הישן בלב מחדות.⁹

באיליק ראה לפני את גילויי החתמה והנויה בספרות ישראל: חתימת המכתב הקדוש, חתמת המענה, חתמת החלומות ועוד, וביקש לערוך דבר דומה בדורו.¹⁰ הוא רצה לפנות מקום ליצירה חדשה. כי הגה כל זמן שלא העשה בחוץ השנן עבודת הבידור, כתב באיליק, ואי אפשר שהוא לב העם ואישו פנוי לקליטתם המגודה של ערכים ספרותיים חדשים.¹¹ בחונותו רקם באיליק את הביטוס לרציפות הספרותית תחת מכלול אחד לאומי. במאמר הנזכר הציג הוא גם תוכנית מפורטת בה חילק למחלקות ולסעיפים את עיקר הספרות שיש לנכס בעתיד.¹² תוכנית זו שבה והעסיקה אותו לאורך כל מני חייו והוא חזר, הבדיר והרחיב אותה במקומות שונים.¹³

אם הייתה ההתנגדות רעיונית מצד אחוזים לרעיון הכינוס נוסח ביאליק, הרי שגמאזא רבים מן המו"לים העבריים אשר שמו לפעול כרוח דומה. בשנים אלו באזאק את הוצאות רבות אשר הדפיסו אנתולוגיות מסוגים שונים ברוח מפעל הכינוס. כמאלק עצמו רתם למשימה את הוצאות הספרים מוריה ודבריו אשר בהתולדות ופיל חלק בשנים אלו.¹⁴ בהוצאות אלו הובשם היה הרבה מתוכניהם: "בתיבת ספר האגדה"¹⁵ וקנוס שירת

9 ה"ל, ילשאלה המתכות העכרית, דברים שבעל פה, א, חל איב חרצ"ה, עמ' קפז.

10 תר"ל, 'הספר העברי', השלח, כט (תרע"ג-תרע"ד), עמ' 415-416.

שם, עמ' 416 11
שם, עמ' 423-425 12

13 כך למשל במאמרים בספרות הדברים שבעל פה, מ'א איבך תציג', עוד לא רעיקן הכונסו של רביצ'ק, ואף סט-עב: 'דבריהם הותירו הכבדים, עמ' קער-ריג: עוד לא רעיקן הכונסו של רביצ'ק, ואף סט-עב: 'דבריהם שבעל פה', מאומם, עמ' 660-663; ו' גוטשטערטש'ן, 'על המוות לחיות' של חנוכה פריד, עמ' 198-203; ותו"ל: 'דגוחו של רביצ'ק בענייני תרבות, נוסח (סדרה חדשה), קובץ ראשון, בעריכת א' קריב, ירושלים תשס"ך, עמ' 207-214.

14 על פעילות הנצחת אלו, ראו: ח"נ באליק, "זיכר" ו"מוזיקה" סקירה קצרה על גודלם והתפוצחתם [תורפין], כתבים נגזרים של חיים נחמן ביאליק מתוך עיבודו, הל איבז חשלא, עמ' 352-344; סוקר, מפעל המגילות בארץ: מתוך שחרות עם מו"לים, הד הספר (תמוז תש"א), עמ' 22-23; וכן ר' שביט, "התפוצחות המגילות בארץ ישראל", מולדת

היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז הקלייה הראשונה, עורך ראשי מ' לויסקן, בייחודה של חוברת עבירה בארץ-ישראל, חלק ראשון. עוגמת נומברות ראשית ד' שרביט, יורשלים תשע"ט. עמ' 249-251. על הרצאתו, חוברת ו' (תשס"ח באגרות א"ל) עמ' 56-59. מדע על ד' ב' טמון באגרות 'זכרי', חלקו, שנה ת'. חוברת ו' (תשס"ח באגרות א"ל) עמ' 56-59. מדע על ד' ב' טמון באגרות של המעורבים בהוצאתו. בין חלקי האגרות שפרסם א' הריזאנוב, 'קובץ מאמרים בארץ', מילים ראשונים: ודיסיון לדברי היסטוריון, לדברי זכרונות ולידע עם, כרך ב, חוברת א-ב (תש"ח), עמ' 55-77; לאורך כרכי אגרות חיים תמון ויאלק, בעריכת פ' לחובר, א-ה, תל אביב תרצ"ח-תרצ"ט (על פי המפתח); באגרות צבי וויסלביסקן, בעריכת ג' אלקאני

ב. המו"לות העברית בברלין והוצאת ציונות

אחת מהוצאות הספרים שפעלה ברוח תוכנית הכינוס של ביאליק הייתה הוצאת ציונות. הוצאה זו קמה בברלין בתחילת שנות העשרים של המאה ה-20. בירי שמעון רבדורבין ודוד אריה פרידמן.²⁷ הקמתה קשורה הייתה לפריחת התרבות העברית בגרמניה בימי ויימאר והתפתחות המו"לות העברית בברלין באותה עת. סביב שנות העשרים, בתוצאה ממלחמת העולם הראשונה והמהפכה ברוסיה, עברו סופרים ואנשי רוח רבים ממזרח אירופה למערבה ובייחוד לברלין, עד שרבידורבין הגדיר את ההופעה כהפיגה של האינטליגנציה העברית.²⁸ על אף שזרוב המהגרים לא שוה בגרמניה דרך קבע, אלא רק למשך שנים ספורות, הניבה שהותם הקצרה פירות מרתקים.²⁹ נוצר כאן מרכז תרבות

הוצאת ציונות קמה כתוצאה מגיוח מסחרית ושכנה בברלין שרולטנבורג, רחוב קוט 92. תוכניה מהבחינה הכלכלית היו מודעי רווחבולס מברלין ומשה לויט מוורשה. על ההוצאה והספרים שהוציאה, ראו ב' רביד, 'הרקע ההיסטורי, בתוך: ש' רבדורבין, שיתות עם ביאליק, בעריכת ב' רביד ו' פרידלנדר, ירושלים והל אביב תשמ"א (להלן: רבידורבין, שיתות עם ביאליק), עמ' 11-9; ועמ' 143 הערה 9; א' רביד, 'מאגדורו של שמעון רבדורבין', נגידים: קובץ לתולדות הספרות העברית בחדות האחרונים, א, בעריכת ג' קרסל, הל אביב תשכ"א, עמ' 293 הערה 2.

שמעון רבדורבין (1896-1957). למד פילוסופיה בברלין וקיבל תואר דוקטור בשנת 1926. ממייסדי ברית עברית עולמית ב-1931. עסק רבות בפילוסופיה של רוג' וכתבי משה מנדלסון. אחור השואה למד פילוסופיה וספרות עברית באוניברסיטה ברנסיס. ר"א פרידמן (1889-1957). רמא עיניים ומבקר ספרות עלה לארץ בשנת תרפ"ה.

28 ראו את רביד ופרידמן, שיתות עם ביאליק, עמ' 21-28.

29 על הנוסח של התרבות העברית בברלין בימי ויימאר, ראו E. Hurwicz, 'Shay Ish Hurwicz and the Berlin He-Atid: When Berlin was a Center of Hebrew Literature', *Leo Baeck Institute Year Book*, XII (1967), pp. 85-102; S. Nash, *In Search of Hebraism: Shay*

190-168. עברית בפופולרקה הווימארי, דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר לחדעי היהדות, תשיב"ב, כרך שני, ירושלים תשי"ד, עמ' 74-69; וכתובות: M. Breuer, *The Renaissance of Jewish Culture in Weimar Germany*, New Haven and London 1996, pp. 185-210. Z. Shavit, 'On the Hebrew Cultural Center in Berlin – the Last Attempt', *Gutenberg Jahrbuch in the Twenties: Hebrew Culture in Europe* – the Last Attempt, (1993), pp. 371-380. הקפת ויימאר אך שורשיה נוצצים עוד קודם לכן והיא ממשיכה גם מאוחר יותר עד לשנות השלושים. ידענות רבות על הקופה זו ניתן למצוא בספרות הזיכרונות וברשימות שונות על התקופה, ראו למשל: ד' רוברט, 'כנוס הרוח בגרמניה (מכתב מברלין הביאליקאית', שם, שנה יד, גליון כו (כ"ח סיון תרפ"ז), עמ' 526-525; הנ"ל, 'הקופה בברלין הביאליקאית', שם, שנה יד, גליון לג (כ"ח תמוז תרפ"ז), עמ' 626-625; הנ"ל, 'מאח שנה של עברית בגרמניה', שם, שנה יד, גליון כ"ח (י' סבת תשי"א), עמ' 109-107; ש' זלצמן, 'מך העבר: זכרונות ורשימות, הל אביב תשי"ד, עמ' 228-221; ג' שניאור, ת. ג. ביאליק וכני דוד, הל אביב תשי"ד, עמ' 101-89; ש"א תורדצקי, זכרונות, הל אביב תשי"ז (להלן: תורדצקי, זכרונות), עמ' 130-125; ג' גולדמן, זכרונות, ירושלים תשל"ב, עמ' 74; ב"צ כ"ץ, 'על עתונות ואנשים, הל אביב 1983, עמ' 130-142; י' קשת, 'סופרים ואנשי מעשה (קטעי זכרונות מברלין של שנות ה-20)', מאגדים, ל

להוציא מספר ספרי מביאות בתחום. כך: 'מבוא לתולדות הספרות הסדרית העתיקה'; 'מבוא רחב לספרות הקבלה';²² 'מבוא לתולדות החסידות ושיטותיה';²³ ביאליק לא הסתפק רק בספרי מביאות אלא נתן מקום גם להוצאת ספרי מקור, וזאת 'הוצאה מדעית עם מביאות כללים ופרטים'. בין ספרי מקור אלו מוזכר גם הרעיון בדבר הוצאת ספר הזוהר: 'ספר הזוהר עם זהר חדש והקונס וכו'. עם מביא, ופחשן הפרשיות הארמיות

ובאורי המלים הקשות'.²⁴

תוכנית מקיפה זו, שרק הראתה את כוונותיה הכלליות של הוצאת דביר והייתה גדולה בהרבה מיכולתה למששה, לא באה לידי השלמה בידי ביאליק ושותפיו.²⁵ אך עד מהרה נמצא מי שסיפה למלא את החסר. על הפעילות המו"לית בברלין וממשיכי חזון הכינוס בעינין זה נעמוד בסעיף הבא.

22 "דברי" הוצאת ספרים לאומית ציבורית, ברלין תרפ"ב, עמ' 14, 16.

23 שם, עמ' 17. במקום אחר באותה הזדוהר (עמ' 23) מציין גם הספר: 'תולדות ספרות, חסיד, הקבלה, והחסידות'. ספר אחר המוזכר בתוכנית קורב לחתום הוא: 'תולדות התנועות המשיחיות בישראל (שם), שנספר שנתחבר בידי א"י אשכולי וחלקו הראשון יצא במסדר ביאליק. כתיבת ספר על תולדות הקבלה והחסידות מוזכר גם אצל ב' ריינברג (דניאל, 'חכמיות של ביאליק, כנסת: דברי סופרים לכור ת. ג. ביאליק, ספר תשי"ז, בעריכת " כוזן ופי' לחובר, הל אביב תשי"ה, עמ' יח-כא.

24 הספר מתחום הקבלה המוזכרם בתוכנית הם: 'פרקי דברי אליעזר, ספר יצירה, אותיות דברי עקיבא, והיכלות, שער קומה, נסחיות דברי שמעון רעור' ('דברי') הוצאת ספרים לאומית ציבורית, ברלין תרפ"ב, עמ' 14). וכן: 'לקוטים מן הקבלה העתיקה שקדמה לספר הזוהר (ספר הברור), הספרים המיוחדים לבית מדרשו של רבי יצחק טיי נחור, ספרי הקבלה האשכנזים הראשונים (דברי אליעזר מוויזניצא), ורמב"ן. ספר הזוהר עם זהר חדש והקונס וכו'. עם מביא, ופחשן הפרשיות הארמיות ובאורי המלים הקשות. לקוטים מן הקבלה הספרית. מספרי רבי אברהם אבולפאס ורבי טודוס הלוי, רבי משה ברוטדל וכו'. ברית מנחה, דמן עכו, רבי יוסף בן הקטילה ורבי שם טוב בן גאון, רבי משה ברוטדל וכו'. מכתב מברלין, לקוטים מדברי והפלאה ועוד. הקבלה החדשה (עם מביא). מכתב ספרי רבי משה קורדוביץ, לקוטים מדברי רבי שלמה אלקבץ, רבי שלמה מולכו, מגיד משימים, האר"י, ורבי חיים ויטאל ולקוטים מדברי המוקבלים המאחרים (שם, עמ' 16-17). תוכנית הוצאת ספרי מקור של החסידות היה נמצאים יותר ומפורס פחות, רק נוסח: 'לקוטים מן הספרות החסידית. לקוטי מעשיות ואגדות על דבר החסידים ונורוניהם (שם, עמ' 17).

25 על תוכנית נוספות של ביאליק, ראו ב' דובנוב (דניאל, 'תנועת של ביאליק, כנסת: דברי סופרים לכור חז' ביאליק, בעריכת " כוזן ופי' לחובר, ספר תשי"ז, הל אביב תשי"ה, עמ' יח-כ; הנ"ל, בימי מלחמה ומחשבה: זכרונות ורשימות מדרך חיים (תור"י-תש"א), ירושלים תשי"א, עמ' 464-444. על מספר ספרים בשדה הקבלה והחסידות שהתכננו ב' ד' ר, וחלקם אף ראו אור, נעמוד בהמשך. הריבה מהתוכניות של ביאליק, שהוספו בהתחלה, נחשבו למיזם בהוצאת מספר ביאליק, אשר קמה בשנת תרפ"ה בארץ ישראל.

ראוניפלציה שהשתוללה בגרמניה בתחילת שנות העשרים עמדה לטובת המזל. כלי ההוצאות שילמו לרוב במטבע זר, ששוויו היה רב, ובר שאפשר להם להוציא את הספרים באיכות גבוהה ובצורה חיצונית משופרת. לעיתים קרובות אף שילבו ציירות אמנות בספרים.³⁴ כשהחייצא המצב הכלכלי בגרמניה נפסקה פעילותן של הוצאות רבות וחלקן עברו למרכזים עבריים אחרים.³⁵

חלק מאותן הוצאות שנוכרו למעלה פעלו גם הן ברוח הכניסה, הבלטת בעיניהן חזיתה הוצאת עניינים, הדגשה עניינית ויהי על ההוצאת ספרי מקורות, מתוך הנחה כי יאזן נאמנה, לא אלא במקור, יוצאמה ששכחה מקורותיה, נחלשה ונחלשה מעליהם ועל כלי שני, שליש וכו' מונומיה – אין לה תקנה אלא נדון.³⁶ תוכניה של עניינות ומשורות נמסר לקורא פתח אחד מהפוסטסקיט שהוציאה. דברים אלו, שנכתבו בידי רבדורבין, הרוח

S. M. Poppel, 'Salman Schocken and the Schocken Verlag', *Leo Baeck Year Book*, XVII (1972), pp. 93-113. חשני; וכן: *Leo Baeck Year Book*, XVII (1972), pp. 93-113. ראו ערך: 'רונטאל, יהודית-שוקן', מכונת ומפעליה, הספר העברי: קובץ שנה, כרך שלישי (תשי"ד) (*Jewish Book Annual*, 3 [1944-1945]), עמ' מה-נא; ו' שפר, 'תולדות אוסף הספרים של זלמן שוקן' (1959-1977), חלק שמיט דגש על התפתחות אוסף הספרים העבריים, עבודה לשם קבלת תואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ה.

33 ראו כן: A. L. Tilo, 'The Berlin Milieu Group and Modernism', *Yiddish*, 6, 1 (1985), pp. 33-44; ibid. 'A Survey of Literary Contributions to the Post-World War I of the Weimar Republic, 1920-1933', *Leo Baeck Year Book* 33 (1988), pp. 417-444; D. Bechtel, 'Babylon or Jerusalem: Berlin as the Center of Jewish Modernism in the 1920s', *Insiders and Outsiders: Jewish and Gentile Culture in Germany and Austria*, eds. D. C. G. Lorenz, G. Weinberger, Michigan 1994, pp. 116-123; G. S. Levine, *Yiddish Publishing in Berlin and the Crisis in Eastern European Jewish Culture*, *Leo Baeck Year Book* 42 (1997), pp. 85-108.

34 מריאל בנר מציינ כי הדגש על הצד האסתטי של הספרים היה חלק ממגמה רחבה יותר שמצאה את ביטוייה בגרמניה באותה עת, ראו: 165-177. *Bremner, The Renaissance*, pp. 165-177. והפנתויה, הדבר לא לירי ביטוי בעיצוב הספרים והוספת ציירות אמנות בתוכם, בדישה לחור ספר יהודיים ובהדפסת ספרים עבריים במהדורות ביבליופיליות. ערך על עניין זה, ראו: J. Hoves and P. Paucker, 'German Jews and the Graphic Arts', *Leo Baeck Year Book* 34 (1989), pp. 443-473. M. Demitrova-Einhorn, 'Jewish Artists from Russia in Berlin in the 1920s', *Jewish Studies in a New Europe*, ed. U. Haxen, H. Trautner-Kromann, K. L. Goldschmidt Salomon, Copenhagen 1998, pp. 212-222.

35 יש שדאגו את ההפסקה פעילותן של הוצאות הספרים העבריות בגרמניה כדבר שבעבותות שנה עברית, חוברת ה' (תש"ד), עמ' 284-285; א' לוינסון, 'התנועה העברית בגולה, ושה תרצ"ה, עמ' 70; ועוד. על חילופי המרכזים, וסקירתו של המרכז בברלין, ראו גם את המחקרים המרכזיים לעיל, הערה 30.

36 חוברת רבדורבין במכתב אל ביאליק מהד' 1922-1923 בו הוא מסביר את מטרת הוצאתו רבדורבין, שדחתו עם ביאליק, עמ' 99-100; וכן ב' רבי, 'לחייך ולחבוביך של שמעון רבדורבין', בתוך: 'ש' ראבידורבין, עניינים במחשבת ישראל, כרך ראשון, ירושלים 1969 (לוחץ: רבי, 'לחייך של רבדורבין)', עמ' כו.

וספרות עברי חשוד ביותר, טרם תפכה ארץ ישראל להיות המרכז החשוב והעיקרי של הספרות העברית סביב שנות השלושים.³⁰ הגירה זו הביאה ברכה גם לשדות הספר העברי. כבא נחתה בשנת 1923 יצחק 'העולם' של ההסתדרות הציונית העולמית והודפסו מספר כותבי עת עבריים. הוצאות ספרים רבות נוסדו בגרמניה וביהוד בברלין ואחרות העבירו את פעילותן לכאן. בין הוצאות אלו ניתן למנות את: אוספ'ר, אמנות, אשכנז, דביי, הספרי, חורב, ירב'ל, יבנה, יקו'ט, כולל, מוריית, עינת, עת בנונית, רמון, וכו' לא תמה הרשימה.³¹ מספר ספרים עבריים יצאו באותה עת גם בהוצאת יהודית-גרמניה דוגמת 'הירשפר' פערלאג, 'אג' פערלאג, 'המורלות פערלאג ועוד.³² יש לציין כי במקביל הייתה התמודדות קצרה גם של המורלות בידידות באותם המקומות.³³

(תשל"ג-תשל"ד), עמ' 190-196; וכן בבינופיות של סופרים שונים, ראו למשל ש' שבא, זוהר ברה: סופר חייך של חיים נחמן ביאליק, תל אביב תש"ן, עמ' 192-227; ד' לאור, חיי עננו: בינופיות, ירושלים ותל אביב תשנ"ח, עמ' 130-135 ועוד.

30 על חילופי המרכזים בספרות העברית במחצית הראשונה של המאה העשרים, ראו ג' שקר, היסטוריה העברית 1880-1970, א: בגולה, תל אביב תשל"ח, עמ' 35-39; חנ"ל, 'הדואר ניתנה להם היכולת להמשיך': לטוגיית מוכרי-המסנה בספרות העברית כרך שתי מהדורות העולם, חורבן, נא (תשנ"ב), עמ' 479-490; חנ"ל, 'חילופי מרכזים בתולדות הספרות העברית והדשה: צפנים ומודלים', מחקר ירושלים בספרות עברית, ה' (תשמ"ד), עמ' 47-58; D. Patterson, 'Moving Centers in Modern Hebrew Literature', *The Recovery of the Lost Centers of Modern Hebrew Literature*, eds. G. Abitman and T. Palfit, New Jersey 1985, pp. 1-10. (תמאני ד' שבט, 'י שביט וג' שקר בקובץ חנ"ל, וכן: ד' שבט, 'עליית תפילתם של המרכזים הספרותיים באירופה והקמה והמרכז בארץ ישראל', עניינים בהקומת ישראל, 4 (תש"ד), עמ' 422-477; ג' כהן, סופר העיתון: מרכז החברה היהודית בירושלים, 1942-1948, ירושלים תשס"ג, עמ' 115-116, 142-143; ועוד.

31 סקירה ראשונית על הוצאות אלו ואחרות ניתן למצוא אצל א' לוינסון, 'התנועה העברית בגולה, ושה תרצ"ה, 210-199; וכן במאמר של 'פונדברנסקי, 'תולדות המורלות העברית (תמוליות העברית בגולה)', הספר העברי: קובץ שנה, כרך חשני (תשי"ב) (*Jewish Book Annual*, 9 [1950-1951]), עמ' 47-101; S. Kazaneison, 'Verlag und Buchhändler', *Juden im Deutschen Reich*, ed. S. Kazaneison, Berlin 1962, pp. 131-146. לז-ג, ראו גם: *Kulturbereich: ein Sammelwerk*, ed. S. Kazaneison, Berlin 1962, pp. 131-146. קרובות המקרים מוגו בין הוצאות השונות, ראו למשל: מ' ווישניצ'ר, 'אגודת ביאליק (מכתב ביאליק לז' מ. ווישניצ'ר)', בערך, כ' (תשי"ד), עמ' 137-140; ועוד חרבה לאורך אירופה ביאליק. בשהוגו ביאליק בברלין ויאר כפי רבדורבין את ההוצאות השונות במצב באופן עקבני, ראו א' דודאנוב, 'קובץ מכתב ביאליק', מינים ראשונים: דוידאנוב לדברי היסטוריה, חוברת א-ב (תשי"ד), עמ' 56-68; ונבוטו שונה: אגרות חיים נחמן ביאליק, בעריכת פ' לחובר, כרך שני: תרס"ז-תרפ"ה, תל אביב תרצ"ח, עמ' רח-רחל (אגרות שנה).

32 מצטט מאתו יתר, בסוף שנות העשרים ובתחילת שנות השלושים, פעלו שתי הוצאות גדולות בברלין: הוצאת שטייטל המהודשת, ראו: ד' עמדיה-מנלי, 'אחב איש': אברהם יוסף שטייטל, ירושלים תשס"א, עמ' 275-306; והוצאת שוקן, שהוציאה גם ספרים בעברית, ראו: 1993. *Das jüdische Buch im Dritten Reich*, V. Dahm, München

באוונגרטיסט בון, בנושא: 'זרמים מסטוריים-דתיים בקרב יהודי פולין במאות הטייז'י',⁴¹ הוא רואה בספרות הסוד היהודית ביטוי ל'יהדות הדגש' העומדת כנגד ל'יהדות השכל' שהיא לב ליבה של היהדות.⁴² הורדצקי זכה ללא מעט ביקורת על דרכו ועל כך שהוא נוטה לזשגונות יותר וחסר דיוק מדעי. אף על פי כן וכו ספיר למהדרין רבה, ב'יתור ספיר הכניס' שעורך והספיק להם מבואות, וספרו: 'החסידות והחסידים', שיצא בהוצאת דביר בענת הרפ"ג.⁴³ על כן ברורה פנייתם של עורכי עיתון אל הורדצקי דווקא.

עיתון לא הייתה ההוצאה היחידה שהקדישה מקום לאנתולוגיות מספרות הסוד אבי תשי"ט, עמ' 218-210; ד' תרפ"ה, ד"ר שמואל אבא הורדצקי (למלאכת לו שבעים שנה),⁴⁴ דודא, שנה כא, גיליון כד (כ"א אייר תשי"ב), עמ' 389-391 ועוד. א"ר מלאכי חבר בשנת תרצ"א ספר בבלגוראפי שלם על ש"א הורדצקי שלא בא לדפוס. מאוחר יותר פרסם מלאכי שני פרקים מספר זה בקובץ אור היקר: דברי ספרות ומחקר מקדישים לש. א. הורדצקי במלאת לו שבעים שנה, בעריכת ע' בן-גוריון, תל אביב תשי"ז, עמ' קצנ-רב (שני פרקים: א. ספרים; ב. קבצים וספרים שנערכו על ידו).

⁴¹ עבודה זו הודפסה בספר: 16-18. *Jahrhundert, Bem 1912* וזאת מאוחר הודפס הורדצקי את הדברים, בספרו: *Mystisch-religiöse Strömungen unter den Juden in Polen im 16-18. Jahrhundert, mit besonderer Berücksichtigung des Chasidsismus, Bem and 1920*. לשם שלום חוגם חלק מהספר לגרמנית בשנת 1919, כאשר שהה בבון. כך עלה מדרבני שוליי העותק של הספר העברי בספרייה גרשם שלום בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. ראו גם: גרשם שלום, מבולין לירושלים: זכרונות נעורים, תל אביב תשמ"ב (להלן: שלום, מבולין לירושלים), עמ' 127. נראה שהלך מהמקור שקע בחיבורו של הורדצקי: 'הזרמים הסטוריים בקרב יהודי פולין', ה'תת"ר ה' (תרפ"א), עמ' 121-95. על הקופה למודי של הורדצקי בבון, ראו הורדצקי, זכרונותי, עמ' 91-97.

⁴² הובנתו בן 'יהדות השכל' ל'יהדות הדגש' וזאת לביטוי ראשוני במאמרו: 'הגור"א והבש"ט', השלח י' (תרס"ז-תרס"ח), עמ' 348-356; ובמאמרו המשיך: 'מלחמות הדגש והשכל בדבריי ימי ישראל', עמ' י"ז (תרס"ח), עמ' 335-345, 536-548; 'שני מיני יהדות', שם, כא (תרס"ט-תר"ע), עמ' 39-46, 161-167. מאמרים אלו עוררו מספר כותבים לענות ברבות הקופה, כל למשל מ'ל' לילנבלום, 'על הגור"א והבש"ט', שם, עמ' 223-229; רב צעיר, 'מלחמה על השכל', שם, יט (תרס"ח-תרס"ט), עמ' 165-173, 346-356; 'הגור"א מוסב זכרונות: הקדמה לביקורת ולביבליאוגרפיה א' (סבתאור תרפ"א), עמ' 32-47; 'הגור"א מוסב זכרונות: פרוצורים והערות, ניו יורק תשי"ד, עמ' 230-237; ושי"א איש הורדקין, מאין ללא? קובץ מאמרים הענינו היחידים והיחידות, בולין תרע"ד, עמ' 181-258 (אף על פי ששני האחרונים עמדו בקשר הדוק עם ש"א הורדצקי). ראו עוד את דבריו המאמרים והמסמכים: ש"א הורדצקי, יהדות השכל ויהדות הדגש, א, תל אביב תשי"ז, עמ' 363-367; 'זכרונות, עמ' 100, 89-84.

⁴³ ש"א הורדצקי, 'החסידות והחסידים', ד' כרכים, בולין תרפ"ג. על ספר זה כתב צבי וויסלבסקי, שעסק בהתקנתו לדפוס, אל אלתר ודוואנוב: 'נ...] מצוד הסטוריה דא' יוצא את עצמו וכנסים גם קצת וותח. האיסוס לספרות החסידות גדול כעת וספר זה מלא ידע ידוע של קודל הקוראים. אמנם אין דעתי נוחה ביותר מהאזה השיטה המחוקקת שתסב המחקר בספר זה, אולם סוף סוף עבודה זו ראשונה היא ויחידה במקצוע זה של עידת היהדות', סבתאור תרע"ד: 24.11.1922. הארכיון העירוני המרכזי, A10/21; וצילומי: 'שעלי, ה'תתל"א של הוצאת ספרים, עמ' 80. חלק מספריו של הורדצקי בתחום זה יצאו מאוחר יותר בארץ ישראל במספר מהדורות.

הפעילה בהוצאה, מהווים דוגמא מאלפת ל'ישום רעיון המניס ולשפה ולידימויים של זימבסטים':

הוצאת-הספרים 'עידות' באה והכנית מיוחדת, הכנית ספרותית מדינת חדשה בידה: הוצאת מבחר מקורות המהשבה והספרות היהודית הראשית שבכח הקדמות מתוך מהותם ה'יצירה' הלאומית בה האלפים. וסם הוצאת-המקורות באה גם הכשרם [...]. עד שידעו לערכי-תרבות חיה, קניי-עבר שכתם פועל בהות וכתום ידא נכר אף בעתיד. [...] כי מבקשת חיה, הוצאתה בעיקר להשיב את דוננו לתרבות של מקור, להכניס תחת כנפי הוצאה הלאומית לכל סוגיה ולשונותיה [...].³⁷

בין תוכניתיה של ההוצאה ניתן למצוא מנגנון דהק של ספרי מקור ואנתולוגיות בתחומים שונים של הספרות העברית: 'משנה חור' למב"ם, 'המחכמות', 'מחברות איתאלי', אנתולוגיה של שירת משה"ב, ספרי ומח"ב, כח"ב ונ"ק, תולדות הספרות העברית ועוד. בין המחברים שפעלו עם ההוצאה ניתן למצוא שורה מרשימה של מלומדים, שרובם שהו בגרמניה בתקופה זו, ביניהם: מאיר בלבן, שמעון גינצבורג, שמעון דובנוב, יעקב פריכמן, דוד אריה פרידמן, הלל צייטלין, יוסף קלונו, שמעון רבידוביץ, זלמן שד"ר יעקב נפתלי שמוחין.³⁸

בתוכנית ההוצאה ניתן מקום רב גם לאנתולוגיות מספרות הקבלה והחסידות, שרובם נערכו או תוכנו להיערך בידי שמואל אבא הורדצקי.³⁹ ש"א הורדצקי [1871-1957], שחילת דרכו הייתה בחקר הספרות הדרבית, החל מראשית המאה לכתוב מספר רב של מאמרים על הקבלה והחסידות.⁴⁰ בשנת 1912 טיים את עבודתו הדקטור של

³⁷ ראו בקונטרס: הוצאת-הספרים עידות, בולין-שולונטוב [תרפ"ד], [צפ"ו] (ההדגשות במקור); וכן רביד, לחייו של רבידוביץ, עמ' כ"ב.

³⁸ רוב הספרים המתוכננים לא יצאו לאור בשל הפסקת פעילות ההוצאה. לרשימה נמנע מלאה של ספרים אלו ראו: הוצאת-הספרים עידות, בולין-שולונטוב [תרפ"ד]. השנו לפעילותיה של דביר ותוכניה: דביר, הוצאת-ספרים לאומית ציבורית, בולין תרפ"ב. לעיתים קרובות היו התוכנית מקבילות.

³⁹ הספרים שיצאו מעטו של הורדצקי בענין זה הם: ספר שבחי הבש"ט, בולין תרפ"ב (הספר זכה למספר הדפסות משנת תשי"ז, בהוצאת דביר בארץ ישראל); ספרי מעשרות לרב נחמן לנסדל, בולין תרפ"ב (למעשה הקדים הורדצקי שבוא והבידורין הביא לדפוס. הספר הדפס קודם לכן בכמה קונטרסים נפרדים); תורת רבי נחמן מברצלון ושיחותיו, בולין תרפ"ג; תורת המגיד ממורישט ושיחותיו, בולין תרפ"ג. מלבד אלו תוכנו, סביב שנת תרפ"ד, ספרים נוספים משלו שלא יצאו לאור: מבוא לתורת הקבלה, מלקט מתוך ספרי-הקבלה; תורת הבש"ט ושיחותיו; תורת ר' יעקב יוסף מפולנא ושיחותיו. ראו על כך בקונטרס: הוצאת-הספרים עידות, בולין-שולונטוב [תרפ"ד].

⁴⁰ בענייני קבלה חסידות במשך שנים רבות הוא גם פגש את א"י השל בשנות השלושים ופעל לטובת ספרות. ראו עליו ג' קרסל, לסיקון הספרות העברית ביהדות האחרונים, א. מחתבה תשכ"ה, טורים 593-594; פ' לוחבר, 'שמואל אבא הורדצקי (במלאכת לו שבעים שנה)', שירה ומחשבה: מסות ומאמרים, תל אביב תשי"ג, עמ' 122-149; ש' בן משה, 'ד"ר שמואל אבא הורדצקי', תחמה ישראל במערכ אירופה, בעריכת ש' פרוכיש, כרך ראשון, ירושלים ותל

את רצונו להוציא את ספר הזוהר מפל רבדוביץ ולהגשמתו ההתכנית. הוא הציע להלך צייטלין, שישב באותה עת בווירשה השקוקת, לגשת אל מלאכה ההרנוג.⁴⁸ צייטלין נאות להצעה זו בהתלהבות רבה.⁴⁹ לפני שנדרן בעברותו של צייטלין עם עיניו נקדמו ונאמרו מעט על דרכו באותם הימים ועל יחסו לספרות הקבלה.

ג. הלך צייטלין: קבלה, חסידות ומשיחיות

הלך צייטלין [1871-1942] גדל בעולם הקבלה והחסידות, אך רק לאחר גולגולת רבים בחייו בהנהגתו שב להעמיק בו ולכתוב אודותיו.⁵⁰ צייטלין עצמו כתב כי השנינו בחייו התחיל עם ישיבתו בווירשה בשנת תרס"ז.⁵¹ בראשית תקופת הורשה פרסם הוא מספר מאמרים בהם משולבים רעיונות קבליים וחסידיים, תוך הבלטת הפן המשיחי והאקסטימאציונליסטי. ברוח זו כתב בין השאר את המסות: 'שכינה' ו'יפוי של מעלה' (תרס"ט-ת"ע), שזכו לתהודה רבה,⁵² ואת ספרו הראשון על ר' נחמן (תר"ע).⁵³ גרשם שלום שיבח את שתי המסות הנזכרות ואף תרגם בשנת 1916 את 'שכינה' לגרמנית.⁵⁴

48 על האודיות הספרותיות בווירשה באותן השנים, ראו א' לוינסון, תולדות יהודי ווירשה, תל אביב תש"ג, עמ' 274-311; ובהדפסה נ' כהן, ספר, טופר ונחמן: מרכז התרבות היהודית בווירשה, 1942-1918, ירושלים תשס"ג.

49 ראו את דברי רבדוביץ, מצודה א' (תש"א), עמ' 36.

50 להראות חייו והנהגתו, ראו ש"ב אורבאך, תולדות נשמה אחת: M. Waldoks, Hillel Zeitlin: The Early Years (1894-1919), Ph.D. Dissertation, Brandeis University, 1984 (להלן: 'Hillel Zeitlin'); ש' ברסלע, בין סער לדממה: חייו ומשנתו של הלך צייטלין, תל אביב, 1999 (להלן: 'ברסלע'); בין סער לדממה: ראו לציין גם את מאמרו החשוב של א"י גרין, 'מחקרי ירושלים במחשבת ישראל יג', בעריכת ר' אליאור ו' דן, ירושלים תשנ"ו, חלק אנגלי, 1-58 עמ'.

51 ראו ר' צייטלין, 'קצור תולדות', הנ"ל, ספרן של יחידים: כתבים מקובצים, ירושלים תש"ס (להלן: 'צייטלין, כתבים מקובצים'), עמ' 3. לפני כן שהה צייטלין בהונגל שם נוצר קשר הדוק בינו לבין י"ח ברנר. בהקדמה מוקדמת זו נזכרת השפעתם של פרדריך ניטשה ולב שסטר על הנגות.

52 ר' צייטלין, 'שכינה (הסתכלות)', ספרות, כרך ראשון, ורשה תרס"ט-ת"ע, קובץ א, עמ' 82-83. 84-67; הנ"ל, 'יפוי של מעלה (צוהר-שירה מן האגדה והקבלה)', שם, קובץ ב, עמ' 82-83. אחר צייטלין, בנו של הלך, שיבש לחלוטין את שני החיבורים בהדפסה המחדשת של כתבי אביו, ב'רשומות מהם רעיונות חשובים, ראו ר' צייטלין, על גבול שני עולמות: כתבים, כרך שני, תל אביב תשכ"ה, עמ' 113-166 (להלן: 'צייטלין, על גבול שני עולמות'). חיבורים אלו קרובים ברוחם למסח 'הצמאות', שנתנה עוסקת בספרות הקבלה, אלא ב'ניסוחים לאחרי, ראו ר' צייטלין, 'הצמאות (חזון לב)', ספרות, כרך ראשון, ורשה תרס"ט-ת"ע, קובץ ד, עמ' 141-160. אותה הבהירות המעניינת, בהקדמתו של צייטלין, על 'שכינה', היא זו של 'יח ברת', 'דפים מנפיק ספרותי (חזון חזון)', אייר תרס"ח, ושוב: 'הנ"ל, כתבים, כרך שלישי, תל אביב תשס"ה, עמ' 211-212.

53 תשס"ה, עמ' 211-212. ר' נחמן מברסלב: חייו והנהגתו, ווירשה תר"ע. חיבור זה וחיבורים אחרים משל צייטלין על ר' נחמן, פתחו פתחים רבים לפני המחקר המודרני בהנהגת דמותו של ר' נחמן, ראו א"י גרין, בעל

היהודית. בכיוון זה פעלה גם הוצאת אשכנז, שנוסדה בידי נחום גולדמן ויעקב קלצקיין בברלין בשנת 1923.⁴⁴ עורכי אשכנז הם אל הורדוצקי ואל צייטלין לביצע את המלאכה, אך מותכונותיה הרבות הספיקה להוציא להוציא רק ספרים מעטים.⁴⁵ במקביל לתוכנית עברית אל הורשה דבר מעניין בספרות היהודית-גרמנית והיא ההתמקדות אל יחזיר מזרח אירופה, ובכלל זה גם התעניינות בספרות הקבלה והחסידות. דבר זה בא לידי ביטוי גם בהוצאת ספרים ברוח זו בשפה הגרמנית ובאופן בולט בפועל הספרותי המקורם של מרדכי מרטין בוכר.⁴⁶

נחזור להוצאת עיניו ותוכניה. כחלק מההדפסה המחודשת של ספרי קבלה וחסידות חפצו רבדוביץ ופרדמן להוציא לאור תרגום עברי של ספר הזוהר. רבדוביץ כתב מאוחר יותר כי עיניו 'זכנסה את הוצאת "הזוהר" בתרגום עברי בין חבניהיה הראשונות, ושראתה זאת כחובה לאומית מיוחדת במינה'.⁴⁷ בניגוד לביאליק שרק הוזכר

44 הוצאת אשכנז על קמה על בסיס הוצאת דוד של גולדמן, א"ל שקלוביץ הוא בן אביגדור, שעסק רבות במהלולות ויהי בין מקימי 'אחאסיף', חוששי' רצינוסר'א', גולדמן וקלצקיין יזמו כאן, בעקבות תוכנית קודמת של בן אביגדור, את רעיון האציקולופדה יזאיקה גברמנית, עברית ואנגלית. תוכנית ובהתדקק שנקטעה עם עליית היטלר לשלטון וגלגולה המאוחר הוא האציקולופדה יזאיקה האנגלי. על תוכנית זו והוכרסו שראו אור, ראו נ' גולדמן, וברות, ירושלים תשל"ב, עמ' 82-97, 97-102, 52-57, 52-57, 97-102, 111-112, 119-120. ד"ר ראו על כן באיגודו של ביאליק אל קלצקיין. אגודת חיים נחמן ביאליק, בעריכת פ' לחובר, כרך שני: תרס"ט-תרצ"ג, תל אביב תרצ"ג, עמ' שני: (אגודת שני). עוד על אשכנז ראו: ד' ורובה, 'שירה עם י"ז יעקב קלצקיין (במלוא לו 60 שנה)', הוצאת 'שנה', 1900-1900 (י"ז טבת תש"א), עמ' 127-128; ד' גרין, הספר כסוכן תרבות בשנים תרס"ט-תרס"ו (1900-1900), תל אביב תש"ב, עמ' 127-128 והערות 24.

45 בהוצאת היז מספר מהלכות: ספרי פילוסופיה עברית, ספרי מוסר, ספרי קבלה וחסידות, ספרי משל ומלצה, מכתמים ותגומים. ראו את רשימת הספרים המרשמה שעמדו להזיז לראות אור בהוצאת זו, 'לוח הספרות והספרים', עץ הקורא: לקראת ליביאליאופדה, ב-ג (ניסן-אלול תרפ"א), עמ' 185-186. תוכנית סדרת של ספרים בעריכת הורדוצקי, בעידוד מהדורות מדעית של הספרים: 'ספר הבהור', 'ספר החממה', 'אחרית דר' עקבא' ו'פרקי דר' אליעזר'; לקט מחוך כתבי הרמ"ע מסאנו ולקט מחוך כתבי רש"י מליארי, הלך צייטלין היה אמור לכתוב מונוגרפיה עבור הוצאת על האר"י והרמח"ל. הספר היחיד בתחום זה שיצא לאור באשכנז, ב-ג (ניסן-אלול תרפ"א), עמ' 185-186. תוכנית סדרת של ספרים בעריכת רבין עם עורכי רבים עבור האציקולופדה יזאיקה הנמשך בתחומים אלו, ראו על כן את הליפת המכתמים בינו לבין קלצקיין, 'מכתבים י. קלצקיין ואלה הורדוצקי', גוויז, קובץ לתולדות הספרות העברית החדשה, תרומות, ת, בעריכת 'שליש', תל אביב תשל"ח, עמ' 124-134; וכן הורדוצקי, וברות, עמ' 131-132. עורכים נוספים בתחום זה שהופיעו באציקולופדה, בגרמנית ובעברית, נזכרו בידי גרשם שלום.

46 יתכן כי מנמנה אלו חזונו האחת את רעוה. על הלך רוח זה בספרות היהודית גרמנית, ראו פ' מנדס פלו, 'אוריינטליות ומוסטיקה: האסתטיקה של מפנה המאה ה"י'ס והזוהר היהודית', מוקד ירושלים במחשבת ישראל ג, חוברת ג (תשמ"ד), עמ' 623-681; ובמחקרים אלה הוא מופיע.

47 מצודה א' (תש"א), עמ' 36.

לכתוב את מדעי הדת.⁵⁷ ולדורות קורים להיאור החוויה הדתית בישראל. זאת לאחר שהתאכזב מהתנועה הלאומית ומחאיקיטנטציאליזם הדתי המופשט וניסה לקיים את הדת מעצמה.⁵⁸ נביא מעט מדוברי במאמר זה שיש בהם בקורות גם על הזרמים הנורא-רומנטיים וגם על "פעלי הכינוס", והם מכשרים את השינוי שהתחולל בדרך מושבתו:

[...] רבים הם עמנו בין המשכילים אנשים שבעצם רחוקים הם מן האמת הדתית כחוק משרב ממונות, אלא שיש בלבם איזה "פשיטי" או "סניטמנטליות" או "דמנטיות" או שמכבדים ומקודרים הם את ה"טריטדינטיה" או שמוחזקים בה כשכבלי שקשורה היא ב"לאומיות" או בשכבלי שהיא, הדת, הנה. צריך לה לאומית. ברואי יש לכל אלו איזה חכה אל הדת. בכל זאת לא אלה יבנו את המדע על-דבר הדת ולא אלה יכולים להעיד על הדת רק זה שיש לו גניעה אל הדת – מי שהוא רבוק באמת הדתית כפי שהיא מצד עצמה, מי שמכיר בה כי דיה היא לעצמה ואינה צריכה לשום חיזוק מן החוץ ולא לאיזה רגש אחר. ידאו רק לבחירתה. הדת היא חותמו של הקדוש ברוך הוא, והחתמו של הקב"ה הוא – אמת. היא קודש קדשים בעצמה, ואינה כלי-שרת לאיזה קודש אחר. מי שהדת היא כלי-שרת בעצמו – פוגם בקדושתו, מחשיך את חזונו, מטמא במחשבתו וזה, ענין זה מדבר הוא על הדת ואינו יודע כי כבר חמקו, עברו ממונו.⁵⁹

משנות העשרים כתב צייטלין מספר חיבורים יסודיים בתחום הקבלה בהם הוא צועד צעד נוסף קדימה.⁶⁰ אין הוא מחפש בטקסטים של ספרות הסוד היהודית ביטוי להתחשויות

ה' צייטלין, 'בהיבין הנשמה (הפרקים הראשונים מספר), נחיות, ספר ראשון, ורשה תרע"ג, עמ' 205-235 [נשום בהשמות מרובות, עד כי חיבור אחר לפניו, צייטלין, 'החזירה הדת וגלוייה', על גבול שני עולמות, עמ' 9-44]. החיבור מובס על ספרו של ר' גייסס, החזירה לדת לטוניה: מחקר בטבע האדם [ירושלים תשי"ט], על פי מקורו האנגלי משנת 1902, ועל תגובתו של ל. שסטוב (אותו חזיר היטב ואף כתב עליו מספר מאמרים), על חיבור זה ראו: Waldoks, Hilhel Zeitlin, pp. 205-242. בין ספר לדממה, עמ' 133-150 ועוד.

57 על הבחנה של צייטלין את המושג 'מודע' ראו להלן, סמוך להערה 110.

58 ראו על כך את דברי בר-סלע, בין ספר לדממה, עמ' 136; ושם גם על גזגזיניזם הורמטיים של צייטלין לעירת געונו, מקום אליו אין הוא יכול לחזור, כפי שבא לידי ביטוי במאמרו: 'ציון לעיר', ערכים: קבצים לשאלות-תחיות ולספרות, בערכת פ' לחובר, א, ורשה תרע"ט, עמ' 39-28.

59 ברוך לעג על ההדפקות זו של צייטלין, ראו ברוך, מבנים, כרך רביעי, חל אביב תשמ"ה, עמ' 1672. על האכזבה והתוספת הרקנות שציטלין ניסה למלא ראו במאמרו: 'על קניית הדת (מחשבות של בעת)', כתבים נבחרים, כרך שני: מחשבות ושירה, חלק שני, ורשה תרע"ב, עמ' 5-9.

60 ה' צייטלין, 'בהיבין הנשמה (הפרקים הראשונים מספר)', נחיות, ספר ראשון, ורשה תרע"ג, עמ' 207 (ההדגשות של צייטלין). בהמשך טוען צייטלין כי מי שיש לובר על הדת מוכרח להיות בעל חזיון דתי. בטענה זו יש המיון מסוים לירישותו של ר' אטור, הקדושה: על הלא-רציונלי באידיאות האל היסודי לרציונלי, ירושלים תשנ"ט, עמ' 13.

החיבורים המרכזיים שכתב בתקופה זו הם: 'קדמות המסתורין בישראל', התקופה, ספר ה' (תר"ץ), עמ' 280-322 (להלן: צייטלין, קדמות המסתורין בישראל); 'מפתח לספר ה"חזון" (חללן ואשורן), התקופה, ספר ו' (תר"ץ), עמ' 314-334; שם, ספר ז' (תר"ץ), עמ' 353-368; [חללן ואשורן], התקופה, ספר ו' (תר"ץ), עמ' 314-334; שם, ספר ט' (תרפ"א), עמ' 265-330 (להלן: צייטלין, מפתח למפתח לספר ה"חזון" [חללן וצנן], שם, ספר ט' (תרפ"א), עמ' 265-330 (להלן: צייטלין, מפתח

עד מהרה התחולל מפנה אצל צייטלין והוא התרדק והתאייז והיאר-רומנטי של הקבלה והחסידות, ואיזה הבאה לידי ביטוי במספר כתבים של בני דורו, דוגמת: שלום אש, מודני מרטניזם בוכר, מיכה יוסף ברדיצבסקי, ש"א הורוצקי, י"ל פרי, 'הדורה שטיינברג ואחרים.⁶¹ בשנת תרע"ג כתב צייטלין את המסה: 'בהיבין הנשמה',⁶² בה ניסה

היסטוריים: פורשת חייו של ר' נתן מברסלב, חל אביב תשמ"א, עמ' 13-14, 29-30, 72, 181-182, 281; מ' פיקאר, חסידות ברסלב: פרקים בחיי מוהללה, בהכתבתו ובספיקותיה מהדורה שנייה מורחבת, ירושלים תשנ"ז (על פי המפתח): אף יוסף וייס השפיע עמוקות מודר קריאתו של צייטלין, בדבריו בראש עבודת הדקטור שלו [חתרת הדיאלקטיקה והאמנות ל' נתן מברסלב], ירושלים תשי"א. העבודה מצויה בספרייה גרשם שלום בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים; 'הספירות המודיע על ר' נתן מברסלב ענייה ברוח, ועל להחזיר אף את חזונו של הלל צייטלין (ווארשא תר"ע) שינקו את השפעתו בראשית פנייתו לעניש זה', ראו עוד י' וייס, 'המעשה בודין בעטלר'ש ל' נתן מברסלב, הארץ, תרבות וספרות 54 (5.6.2003), עמ' 2.

54 תרגום זה לא ראה אור. על המאמרים הנזכרים כתב ג' שלום: 'גילוי הפוטנציאל הפנימי והצגה שבקבלה, בעצם לשונה המיוחדת לא פחות מאשר בישראל ממש שגם היא הגיעה אלנו בעצמו – כל זה מהווה תחום שמכעט עוד לא חדרו אלו ושמבטיח גילויים גדולים. חלל צייטלין, טופר גדול שאבד בשואה אבל זכרנו לא ימוש. היה הראשון, עד כמה שידעתי מנעתי, שהרגיש בהרכב זה בספרות הנוסח עוד לפני שבעים שנה במסתורין "שכינה" ויהודי גנ"ל: יוסף [ש"ס] של מלחה" [ל...], 'הבנה ההתלכית הפנימית' (ברבים שנאמרו בקבלה פוסט בארץ תשל"ז), חל, עוד דבר: פרק מורשה וחזיון (כ), חל אביב תש"ז, עמ' 45-46; ובאופן דומה: חל, פרק יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, 'ירושלים תשמ"ה, עמ' 304; 'הג"ל, מברסלב לירושלים, עמ' 127. במכתב אל רבקה ש"ץ אופנהיימר מתייחס שלום לענין חתום המסה "שכינה" וכתב: [...] צייטלין היה מן הראשונים שקראתי דבריהם על החסידות עוד בעשירי הראשונה של מלחמת העולם הראשונה והתרשמותי מהם, וגם התגובה בשנת 1916 את מאמרו "השכינה" בהתקין הנבחרים. חתום גרמני זה לא נדפס בשעתו מפני היסטורי אע"פ שבובר שטיפחו לו על כך עודד אותי לחת אותו לידותו *Der Jude*. ועדיין הוא שבויר אצלי [...] צילום המכתב: ידעות גוים, כרך ה', שנה 14, גיליון 104-105 (סיון תשמ"ג), עמ' 345-346. שלום שלח את חתומו גם אל וולטר בנימין ששייב את הדבריהם, ראו *Geshelem Tugendlicher: nebst Aufsätzen und Einwürfen bis 1923*, 1. Halbband 1913-1917, H. Kopp-Obersteinbrink, eds. K. Gröndler, F. Niewöhner, Frankfurt a. M. 1995, pp. 410, 420; W. Benjamin, *Briefe*, eds. G. Scholem, T. W. Adorno, I. Frankfurt a. M. 1966, p. 129. בנימין התלהב גם מהחיבור אחר של צייטלין שהדפס בגרמנית: *Der Jude* (1916-1917), pp. 89-93 שלום, עמ' 386.

55 יש לעיין כי צייטלין הסתייג מגישתם של סופרים אלו לספרות עוד בהחלפת דרכו, על אף שבובר באופן דומה, ראו למשל ה' צייטלין, 'החסידות ליטותיה ולרומיה', ורשה תר"ע, בהקדמה. על הדת הנאי-חסידית בראשית המאה ה' כתב רבות, ראו למשל: D. C. Jacobson, *Modern Midrash: The Retelling of Traditional Jewish Narratives*, New York 1987, pp. 1-43. לזאת ייתכן, כך למשל ש"י איש הורוויז ורב צעיר. התגודות חריפה יותר מצויה בכתבי אפרים רייזנאד, שמעון ברנפלד, מודניזם דוד ברנשטטר ואחרים. ראו עוד את דברי ר' אסף, "עולמי הפעור והמבוער": וידויו של ר' יצחק נתן טברסקי משפסקוב, אל"פיים, 14 (תשנ"ז), עמ' 60-61.

ידי שירד גרידא, כי אם – בעזרתן של הפילוסופיה והשירה – על-ידי ראיה מסתורית מיוחדת.⁶⁵

את הטענה הווי מחזק צייטלין בהבאת דברי הפילוסוף היהודי-צרפתי אריי בוגסון אודות האנימציה,⁶⁴ ומסרף: אם למטפיסיקה דרך מיוחדת להכנתה, על אחת כמה וכמה שיש דרך כווי להשגת הקבלה. כדי להבין מחדת מטרומת יש לכוונתה באמנות מלידת פנומיה ולא חיצונית. לומיטיקה דרך מיוחדת, השונה גם מהמטפיסיקה, והוא: ראיה מסתורית מיוחדת, היינו ראיה מיסטית.⁶⁵ אחת הנקודות המרכזיות במאמרו של ארלי היא הפקעת טיעונים מדעיים לגבי הכנת תורת הסוד. ההכנתה המרכזית של צייטלין היא בין עיקרי אמירותיה של התורה שהם נצחיים עצמה, לכך דרכי הסכורה המשתנים מדרו לדרו ומקובל למקובל. על כך נמנע הוא מלדון בדקדוקים המבדילים בין תורות שונות של מקובלים ואין הוא עונה על שאלות היסטוריות עיקריות שנוגעות במחוס זה.⁶⁶

צייטלין ראה את עצמו כמי שניקן באותה ראייה מיוחדת וכמי שיכול לחבר בין קצוות שונים, על כן האמין כי ביכולתו לחולל מפנה בהכנת המקורות.⁶⁷ ולהבדיל את הקבלה באופן הנאמן ביותר לרובים.⁶⁸ מעבר לענייני הפולמוס עם גישות במחקר ועם המענגים

צייטלין, קדמות המסתורין בישראל, עמ' 304.

63 יתכן וצייטלין נחשף לדברי ברגסון באמצעות תרגומו של י"ח יבין למאמרו של ברגסון: 'מבוא לתורת המטפיסיקה', המקופה, ספר ב (תרש"ח), עמ' 333-366, 'מבוא זה תרגום אף ליירד בדי' ו' גאטמאנזן: 'ה' בענגמאנזן, אריינפיה צו מעטאפיזיק', שריפטען 6 (1920), עמ' 3-33; 7 (1921), עמ' 33-57.

64 צייטלין, קדמות המסתורין בישראל, עמ' 302-303. דברים דומים אומר צייטלין על בורות המקרא שנוגעותו החיצונית מאבות את המהות הפנימית. ראו: צייטלין, 'יוד דאך מען פערשטען די יודישע געשכעניס?', הקדמה לספר: צ' גריץ, 'די יודישע געשכעניס', ווארשא תרע"ג, עמ' 1-XXI; וכן צייטלין, 'דער אלף-בית פון יודענטום, ווארשא 1922, עמ' 176-196. לניתוח ראשון של פרט השקפותיו של צייטלין בענייני הקבלה, ראו ר' שייץ, 'ידרכו של הכל צייטלין אל המסתורין של פרט השקפותיו', כוונת 3 (אביב תשל"ט), עמ' 81-91 (להלן: שייץ, 'דרכו של הכל צייטלין'). ברייטלע, בין סער לדממה, עמ' 182-190; ואורבאן, 'תולדות גשפה אחת, עמ' 118-123. ח' ברייטלע, 'במאמרו, 'מה לצינות ולגאולה משיות? הקדק הורסי והדהודי בספרות העברית', מחיבות יהודית מתחדשת: על עולמו התנודת של דוד היטמן, בעריכת א' שגיא, צ' ווור, 'די יעדן, כרך שני, חל אביב תשס"א, עמ' 773-799, מצביעה בין השאר על

השפעת המיסטיקה הרוסית על הספרות העברית וכתור כך נוגעת בציטלין. ח' עניין זה ראו את דברי צייטלין במכתבו אל יוסף קלוזנר, משנת 1914, בו הוא כותב כי במחקרו על קדמות המסתורין בישראל יגלו דברים הרבה שלא שמעתי אודיו. המכתב מצוי בבית הספרים הראוני והאוניברסיטאי בירושלים, המחקר לקה לכתב יד, ארכיון קלוזנר (1086), חק 190.

65 עוד על תפיסתו העצמית של צייטלין ניתן ללמוד ממכתבו, משנת תרע"ג, אל הסופר צ"ל ויינברג. המכתב זה מוכר הוא על מאמרו 'ספתח לספר הזוהר' ובנומה פולמוסית אומר עליו כי הוא: '... משמש מתחפה גמורה במחלף הדיעות על ה"זוהר"'. ספר 'ש'הפרספוס' ש. שלום [1] לקח ממנו חלק אשר נכלל בהערכו ביחד עם זה שכל מה שכתוב על הזוהר לקוח הוא ממני, ספר ששאר, גם לאחר שמר שלום השתמש בו כולו חדר גם ע' ה, מפני שאני ח' ע' ו' שספד תנ"ל לא יכ' ו' לקחת, פשוט, מפני שהוא ככל המלומדים ממני זה, ודעים רק את ה' ט' מ' ו' ג' ו' של הקבלה והשוואת המלים והשיטות השונות אבל

הקנימיות, או ביטוי לשירה נפת, אלא דרך חיים; ואין הוא מזדהה רק עם חלקים מספרות הקבלה והמסידות אלא רואה בספרות זו פתרון תיאולוגי לדורו.⁶¹

בחיבורים אלו מנסה צייטלין לגשת אל המקורות מחד הזדהות פנימית עמוקה ומחקר דוברי לאורחות המקובלים בהגות על קדמות הקבלה בכלל וקדמות רוב שכבות ספר הזוהר בפרט. יתרה מזאת, הוא האמין כי הסוד טמון עוד בתורה עצמה והוא הקובע את אופי דת ישראל.⁶² כל הנוגשים אל הקבלה מבחוץ, טוען צייטלין, לוקים באייה חלקית. מוסר הוא ואומר: 'יש שראו רק את העומק המטאפיזי, ברוך וראל, ואחרים ריגשו רק את עומק השירה, כמ"י ברוינצ'בסקי ושא' הורודצקי. צייטלין קורא לגשת באופן שונה אל הדברים:

צריך לבקש בספרי הקבלה לא רק מטפיסיקה ידעה או גם שירה נשגבה, כי אם גם – ביסודה – אמת גדולה ונשגבה. אמת זו לא נשג על-ידי פילוסופיה גרידא, אף לא על-

לספר הזוהר). חיבורים אלו הורפסו מחדש באופן מעונן בדי אהרן צייטלין, 'ה' צייטלין, פפרס המסידות והקבלה, כתבים, חל אביב תש"ן, עמ' 55-102, 105-225 (להלן: צייטלין, פפרס המסידות והקבלה) כל ההפניות כאן הן למחזות הראשונים. בשנת תרפ"ח כתב צייטלין [קצור תולדות], כתבים מקובלים, עמ' 3-14 על מאמרים אלו, את הדברים הבאים:

מעט מעט מכל מה שמצאתי בעיני הקבלה והמסידות שמתי במאמרי 'קדמות המסתורין בישראל' ובספרי 'מפתח לספר הזוהר', אבל עיקר השגתי בקבלה ובמסידות שמדורים הם איך, ומי ידע אם אמצא עוד בימי חיי למי למסור חיי כל אלה [...]. משנותיו המאוחרות יותר יש להזכיר את המאמר: 'דרכי יצחק לורא' (האר"י: למלאה ארבע שנות תולדותיו), בדרך שג' ג' גלינות 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000.

המבער באופן קריאתו של צייטלין באה לידי ביטוי גם בכתיבתו על הספרות המסידית, השור למשל את חיבורי המוקדים: 'י' נחמן מברסלב: חיי הגלות [וורשה תר"ע]. עם הקדמית: אור של משה בתורת הברסלב [וורשה תרצ"ו]. הפער בין שני הספרים שרשש בעריכתו של אהרן צייטלין, 'ה' הברסלב, על בבל שני עולמות, עמ' 294-325, 326-363. תכן שברוך ו'

רשפטי צייטלין גם על א"י חוש, ראו *Abraham Joshua Heschel: Prophetic Witness*, New Haven and London 1988, pp. 62-64, 305-306. ברות דומה כתב גם ש"א הורודצקי באותה עת, ראו למשל את מאמרו: 'מקדמי המסתורין העברי', רמון: מאסר עתה לאמנות ולספרות, חוברת ב (תרפ"ב), עמ' 10-16.

62 ברות דומה כתב גם ש"א הורודצקי באותה עת, ראו למשל את מאמרו: 'מקדמי המסתורין העברי', רמון: מאסר עתה לאמנות ולספרות, חוברת ב (תרפ"ב), עמ' 10-16.

61 המבער באופן קריאתו של צייטלין באה לידי ביטוי גם בכתיבתו על הספרות המסידית, השור למשל את חיבורי המוקדים: 'י' נחמן מברסלב: חיי הגלות [וורשה תר"ע]. עם הקדמית: אור של משה בתורת הברסלב [וורשה תרצ"ו]. הפער בין שני הספרים שרשש בעריכתו של אהרן צייטלין, 'ה' הברסלב, על בבל שני עולמות, עמ' 294-325, 326-363. תכן שברוך ו'

רשפטי צייטלין גם על א"י חוש, ראו *Abraham Joshua Heschel: Prophetic Witness*, New Haven and London 1988, pp. 62-64, 305-306. ברות דומה כתב גם ש"א הורודצקי באותה עת, ראו למשל את מאמרו: 'מקדמי המסתורין העברי', רמון: מאסר עתה לאמנות ולספרות, חוברת ב (תרפ"ב), עמ' 10-16.

לחקים וחסידות שלמה לרוב.⁷² צייטלין האמין כי חזרתו של העם היהודי, ובייחוד חזרתו, אל המקורות הקבליים והמסטיים ולדורות הנביאים, חביא להצלחתו של העם מאבדן רוחני. דבר זה הוא שהביא אותו לכתיבת המאמרים הנזכרים ואחרים הנוגעים להם. בכך היה קרוב לראייה קוק,⁷³ לרי"ל אשלג⁷⁴ ולהוגים נוספים, שראו אף הם בהפצת תורת המסורבים צורך הכרחי בדרך זה של 'עקבתא דמשיחא'.⁷⁵

ביטוי עמוק לרעיון לרב האקסטטי של צייטלין באותן השנים ניתן למצוא בזמנו הראו צייטלין, 'ספרן של יחידים', בתביים מקובצים, עמ' 43-48. עמ' 43 כותב הוא: 'שואף אני להשיב לחזתי את החסידות הישנה, את חסידותו של הכעשי, ולהעמידה על יסודות המוחלטות יותר לשנים אלה של עקבתא דמשיחא'. ראו גם הני"ל, 'דומה וקל', שם, עמ' 107-113.

72 צייטלין עמ' בקשר הדוק עם הראייה ובה מודשו, ראו: 'י מאיר, "חשוקן של נשמות אל חשבתו": בדרך מסכת הקשרים בין הראייה קוק להלל צייטלין ורי"ל בוני, ספר היובל לאליעזר שביד (= מחקרי ירושלים במחשבת ישראל יט), בעריכת 'י עמר וא' רביצקי, ירושלים תשס"ג (כרפס).

73 ראו על כך א' שביד, 'ההתגלות הנצחית: הצדקה אליהם במשנתו הקבלית של הרב יהודה אשלג, בין חורבן לשוועה: תגובות של הגות הדת לשיחא בונמתי, תל אביב 1994, עמ' 193-252. לא מצאתי עתה זיקה ישירה בין צייטלין לאשלג, על אף ששהו בוויכוח בתקופות מקבילות וסבירי דומים. עוד על אשלג ופירוש, ראו א"ס גוטליב, ירושלים תשנ"ז (בשולב, עמ' קיח, הוזכר את מאמרו של צייטלין על הרב אשלג שפורסם בדער צייטונג, אך לא עלה בידו לאתרו לעת עתה. הוא גם מוזכר החיזיונות עקבתא של אשלג אל צייטלין, ראו הרי"ל אשלג, פירוש, שנת ד', חוברת א' (תשכ"ג), עמ' 49; וכן ד' סרד, 'שלשה ביקורים ומה שביניהם', אמור, שנת ד', חוברת א' (תשכ"ג), עמ' 49; וכן ד' שאלון, 'משנת קבלה וספרים', ירושלים תשמ"ב, עמ' 78-86; ד' בקרובין, 'ראוין עם הרב מרדכי זכרון על אישים וספרים, (תשנ"ז), עמ' 20-25. על קשריו של אשלג עם הראייה קוק, ראו מ"צ גרין, שינוג'ר, ד"מורי ד' (תשנ"ז), עמ' 20-25. על קשריו של אשלג עם הראייה קוק, ראו מ"צ גרין, מורנו הראייה, ירושלים תשמ"ד, עמ' תמג-תמח; הני"ל, לקושי הראייה, כפר היראן ישראל עמ' 217-221; 'י ברמסון, 'ימות עולם: הקץ הודות, הגות ומעש לאור חזונו של גדולי ישראל בדורות האחרונים, הדפסה שניה מורחבת, ירושלים תשמ"ח, עמ' 98-100. על דרכו בקבלה, ראו: 'י אשכנזי, חכמת הקבלה של הרב קוק והרב אשלג, בעריכת ש' אבנר, ירושלים תשנ"ז; 'י ברמסון, 'ימות עולם: הקץ הודות, הגות ומעש לאור חזונו של גדולי ישראל שמשן of God or Sinsum of The World?, Kabbalah: Journal for the Study of Jewish Mystical Texts 7 (2002), pp. 37-46.

על הקשר בין למור הפצת חזונו לרעיונות משיחיים ראו א' דברי 'י תשבי, משנת חזונו, א' ירושלים תשי"ט (חולן: משנת חזונו), עמ' 108; B. Huss, 'The Anthological Interpretation of the Seventeenth Century', The Emergence of Anthologies in Zohar Commentaries in the Seventeenth Century, pp. 6-8, 19 (1999); ובהקשר לעת החדשה, ד' שוורץ, 'הציונות הדתית בין הניגון למשיחיות, תל אביב תשנ"ז, עמ' 228-232. על הזיקה בין חקופת חבלי משיח ללימוד חזונו, ראו את דבריו המעניינים של ד' צייטלין, וואס דארף ישראל טוהן אין 'עצמגער צייט פון חבלי-המשיח?', ווארשא תרצ"ד, עמ' 44-45.

לקבלה, מצויה ככתב צייטלין דרך פרישנות מיוחדת של הטקסטים הקבליים. כפי שעמדה על כך רבקה ש"ץ אופנהיימר.⁶⁹ דרכו של צייטלין, וככל הנראה גם השפעת דרכו, עוררו את זמנו של הרב יהיא קאפח בתיומן, שגילה בספרות הקבלה, ער שכתב קונטרס שלם בנוגד.⁷⁰

יש להזכיר דבר נוסף. עם כתיבת מאמרים אלו מסתמנת כבר מגמתו המשיחית של צייטלין אותה פתח כמה שנים מאוחר יותר. מגמה זו הגיעה לשיאה בסוף שנות העשרים ולאורך שנות השלושים, עם ניסיונותיו לחקים אגודות משיחיות שונות.⁷¹ וביניהן:

א י נ ו נ מ ש י ג א ו ת ה כ ל ל ו כ ל ל [...] (ההדגשה של צייטלין). האגדה מצויה במבין גוים. ארכין צ"ז וינבוג תרפס"ט עם החשובה אליה: צ"ז וינבוג, אדם באהרן (קטע מתשובת רוג'ה) כך רבני, ירושלים והל אביב תשס"ז, עמ' 125-134. הכוונה כאן ככל הנראה לגרשם שלום, ולמאמרו: 'דאם חיבר משה די לארן את ספרי חזונו', מרעי החדות, כרך א, ירושלים תרפ"ז, עמ' 16-29 (מאמר שאר הדעה המובעת בו שניה שלום לאחר מספר שבועים). בשנת 1937 כתב אהרן צייטלין, בנו של הלל, אל א' ליעסרן את הדברים הבאים על אהרן: 'זיין פונדאמענטאל ווערן קמפחן לספר חזונו', וואס ווערט באטראכט אלס קלאסיש אויף ויין געביט און ווערט שטודירט אויף דער ירושלמער אוניווערסיטעט, ראו: 'י שרייטער, בשרות הרבים וברשות היחיד: אהרן צייטלין וספרות יידיש, ירושלים תש"ס, עמ' 281-282 (איגרת 97). בהקשר זה מרחקים דבריו של ג' שלום במכתב אל רבקה ש"ץ-אופנהיימר, עם פוסט מאמרו. דרכו של צייטלין. לאחר שהוא מנגלל את התרשמותו מספרותו המוקדמות של צייטלין ואת משיחית תגובת המסה 'שכינה' (שהתגלת קודם) כותב הוא: 'י. לא דבריו על הקבלה שהופיעו בהתאמה לא יוכלו להולכם, בגלל חוסר כל חישה היסטורית שלילית בהם. התעוררתי לשיחור הארוכה של מאמרו על קבלת האר"י (על פי עמק המלך) שנרשם בשנות השלושים בהודעה אף פעם מלקטים כספ. אחד משארית הפליטה שהגיעה מגוס ורשה לארן, סיפר לי שצייטלין דבר עמו אורכח על מסה מצוה הבאה בעבירה שקרא בשעתו ב"מנסה" ועשתה רושם עליו. חושבני שהיה משהו מיוחד לעשי האשים, לחלל צייטלין ולרב קוק, וחבל שהשגחת לא העמידה אותו במקומו של תהוד אצל הרב קוק [...], צילום המכתב: ידיעות נגוים, כרך ח, שנת 14, גיליון 104-105 (סיון תשמ"א), עמ' 345-346; וראו עוד את דברי ג' שלום במכתב אל ש"כ אורבאך, בו הוא עומד על המבחן בין איש האמונה לאיש הביקורת אצל צייטלין, ראו: G. Scholem, *Briefe II*, 1948-1970, ed. T. Spart, Munich 1995, pp. 242-244.

69 ניסיון דרכו של צייטלין, עמ' 89: 'לא במחקר היסטורי גדולות של צייטלין, אבל בעצם ניסיון לקרוא את חזונו קראו עצמאית ולמצוא בו פשט שאינו מושפע מהפרישנות, כוונת חכם חרומה מעניינת והשובה מאז בתולדות פרישנות חזונו'. עוד על הערכות הרבה של ש"ץ כלפי חזונו, ראו: 'י ברמסון, 'ימות עולם: הקץ הודות, הגות ומעש לאור חזונו של גדולי ישראל שמשן of God or Sinsum of The World?, Kabbalah: Journal for the Study of Jewish Mystical Texts 7 (2002), pp. 37-46.

70 חזיון ברשונה. ספר דעת אליקים, ירושלים תרצ"א [וכו עמ']. את קונטרס כתב קאפח לאחר שכתב את ספר הדורנו כנגד הקבלה: מלחמות ה', מתוך חשש כי למקרא מאמרו של צייטלין חזונו 'חלומות רלא גמרי', 'החמקת באמת, כדבריו בהקדמה. ואלאך.

71 על תקופה זו בהיי צייטלין ראו: אורבאך, 'הצפייה המשיחית של צייטלין (קראת החשובה שלו)', תולדות נשמה אחת, עמ' 127-138; וכן בריסלר, בין סער לזממה, בעיקר עמ' 172-196, 227-242, 245-261. 'י כהן, 'סולמו של הלל צייטלין, מאותם מה (תש"ט), עמ' 256, אך כתב: 'אין לשחק במחבואים. צייטלין היה חזונו משיחי אחרון בהדחת המעטרת, יחודת פולין'.

ד. צייטליך והוצאת עינות

כאמור, הוציעה הוצאת עינות לצייטליך לגשת אל המלאכה סביב שנת 1922. הברזיה בצייטליך נראתה טבעית לרבידוברין אך היא גם שהתנגדה לברזיה, או למת דיוק הסתייגו ממנה. כך ה"ג באליק⁸⁷ בשיחה עם רבידוברין פקפק ביכולתו של צייטליך לבצע את המלאכה באופן מרדיק.⁸⁸

ביאליק שיבח את עצם העניין, אך הטיל ספק בדבר אם צייטליך הוא המתמנה הנכון. שאל אך הוא מתרגם: אידרא רבא, אידרא וטא וכו'. אך הוא מוזהב מקומות הקבלה הקדומים שאין איש יודע פשרם. לפניו ידעו אותם במקצה, ועתה נעלה באמת עניינם ממנו.⁸⁹

קוסל, חולון תשכ"ד, עמ' 133-140. מפעל נוסף שנותר בכותרים הוא תוכניתו של י"ד איינשטיין להוציא ספר בשם: 'אוצר הקבלה'. ספר בשני כרכים גדולים שהיה אמור לכלול קטעים מספר הזוהר ומלך זוהר. ראו: 'י"ד איינשטיין, ימי חי', גזרים: קובץ לתולדות הספרות העברית בדרות האחרונים, א. בעריכת ג. קרסל, תל אביב תשכ"א, עמ' 78. על G. Scholem, 'The Zohar', 116-112, עמ' 239-241, את הרשימה בספר: S. A. Japhet, *Kabbalah, Jerusalem in English*, pp. 170-173 and London 1984, וכן את הרשימה בקטלוג ספרייה גרשם שלום במוזיאון תל אביב, בעריכת י' דן וא' ליבס, כרך ראשון, ירושלים תשנ"ט, עמ' 211-214. כמובן שלכל תרגום היסטורי ומגעים משלו הוראיים לדיון נפרד.

81 על יחסו המסורתי של ביאליק כלפי צייטליך, ראו רבידוברין, שידורו עם ביאליק, עמ' 57; וכן ע' שביט, 'הבלי גינין', חל"אביב 1988, עמ' 107-110, 196. צייטליך לעומת זאת העריך את ביאליק וכתב עליו רבות, ראו את רשימת המאמרים של צייטליך: 'מ' עציוני, הספדתו על חיים נחמן ביאליק בלשון העברית: כבלוגרפיה, ירושלים תשנ"ז (על פי המפתח); וראו עוד ר' מירון, 'בואה, לילה: עיונים ביצירת ח"ג ביאליק' ונ"י בודיז'בסקי, 'תל אביב תשמ"ז, עמ' 28-29, 53-54; א' צייטליך, עמ' 107-112; מ' אונגרפלד, ביאליק וסופרי דורו, תל אביב תשל"ד, בעריכת אירעס 1946, עמ' 238-240. יתכן כי התנגדותו של ביאליק נבעה גם מראיתו את הוצאת עינות כמחלוקה להוצאתו שלו – ד"ב ר', ראו על כך: רבידוברין, שידורו עם ביאליק, עמ' 41, 58-59, 99. ועוד. כששמע ביאליק לראשונה על תוכנית זו של התרגום אמר, שם עמ' 41: 'כשהתחמקו מסדרים רבו עלי מזה לזה לשאול את עצת חוקים... וזו כל ה"זהר" ישנו בכיסי מחורגים ומכונים לדפוס [ע' כהנא]...'. רבידוברין מזהר בזה את העניין דרך דיוור צב ויטלובסקי, ששמע באותו עת מכתבה של הוצאת ד"ב ר', וכתב לעת כי ביאליק הוציא מילים אלו מפיו בשעת רוחו ולא היו בריבים בוג. אם כי יתכן שביאליק רמז כאן לתוכנית שהייתה בידו, ראו על כך לעיל בסעיף א. ביאליק אף הציע לרבידוברין שיפסיק את פעילות עינות ויטלובסקי לייצר את התולדות ד"ב ר' אך רבידוברין סירב לעשות זאת, ראו שם, עמ' 44-45, 58-60 ועוד; וכן רבידוברין, שידורו עם ביאליק, עמ' 46.

המיסטי, אותו כתב ממלחמת העולם הראשונה ועד לימי האחרונים בגטו וורשה.⁷⁶ באגרת משנת תרצ"ח אל פישל לחובר מנחה צייטליך את יומנו: 'ספר החזיונות', וכתב כי הוא מעי' יזוהר חדש, המסלובים בו חלומות, חזיונות, התנהגות רשמי התקופה.⁷⁷ באגרת אל ש"י עגנון מאותה השנה מוסיף הוא כי הימן מכיל: 'ראור חיים פנימים של מבקש דרך למלך המשיח'.⁷⁸ חלקים מהחזיון בהם הוצע את חזונו המשיחי לחזירים ונחשו בלשון הזוהר, דבר המעיד על דיוקו העמוקה לספרות הקבלה.⁷⁹

המקופה בה חובר צייטליך את חיבוריו הראשונים על הקבלה והחל בכתיבת יומנו המיסטי, באה לפני ההצעה לחרגם את ספר הזוהר לעברית. חשיבות העבודה הייתה בעיני הרבה מעבר לעניין לאומי, מדעי או ספרותי. הוא ראה בכך צורך מהותי להצלה הרוחנית של היהדות בתקופתו. מעשה שהאמין כי רק בכוחו לעשותו, או ליתר דיוק, לעוררו. אם כן מגיעו של צייטליך היו שונים, ואף הפוכים, לאלו של 'בעלי הכינוס' והוצאת עינות בכללים, בעוד 'בעלי הכינוס' רצו לבודד מהמקורות את הקטעו לעורר את 'התחייה הלאומית החילונית', תפק צייטליך לחזור אל המקורות ובאמצעותם לעורר את הרוחניות הדתית. נראה כי הבול זה לא היה נהיר למציעים את המלאכה לצייטליך, אך עניין זה הוא שהביא, כפי שנציג בהמשך, לשינוי במבנה התוכנית המקורית ולבסוף לגרסה.⁸⁰

76 חלק מהזמן פורסם תחת הכותר: 'על גבול שני עולמות (מתוך ספר רשימות של חולם)', המקופה, ספר ד (תרע"ט), עמ' 501-545. חודש מחדש בשינויים ובהמשכו: צייטליך, על גבול שני עולמות, עמ' 169-215. על המשך חיבתו חיומן לאורך חשינו מעיד צייטליך במספר אגרות פרטיות מתן עולה גם כי ניסה לפורסם את הספר תחילה במוסד ביאליק' ולאחר מכן בהוצאת שוקן, ולא עלה בידו.

77 חודש בתוך גזרים: קובץ לתולדות הספרות העברית בדרות האחרונים, ג. בעריכת ב' קורא וא"מ חרבוני, תל אביב תשכ"ט, עמ' 185-187.

78 בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, המחלקה לכתב יד, ארכיון ש"י עגנון, 5:2276. במכתב אחד מאותה השנה אל עגנון כתב צייטליך: 'יש בספר התולדות שכונתיות שונות', שם.

79 ראו צייטליך, 'ספרן של יחזקאל', כתבים מקובצים, עמ' 9-16. ספר זה, שנושבו בו רוח משחית עזו, פנה אל יחזקים 'המרגשים בכאב השכינה' ומוצע בו הרעיון לארגן קבוצות קטנות שיוכלו את המעשה המשיחי דרך התנהגות מוסרית עליונה, תפילות וייחודים. צייטליך מכנה את אותן קבוצות 'בני יונה' ו'בני היכלא' ועוד. בפתחית הספר מופיעים שלושה פרקים בלשון הזוהר (ג. 'המכונס לחל אדרא', ד. 'יחזקאל חזא, דאיה תיקרא', ה. 'דא דמחשבותא') במחלוקה פרקים אלו מעיד צייטליך כי הם נכתבו בלשון הזוהר מכיוון שלישן זו מתאמה 'למחל' המתחבה הספרותי שבדיון.

80 ראו לעין כי במקביל לצייטליך נעשו ניסיונות נוספים לחרגם חלקים מספר הזוהר לעברית. למשל: 'התנועה של ר' יחזקאל ורל רחוב' (ראו להלן הערה 104); מפעלו של הרי"ל אשיל (ראו להלן הערה 145); כוכב משנת הזוהר (ראו על כך בענין); לעבודתו של ש"י זצ"ל שחרגם ו'באר חלקים' את הזוהר [אלא פורסמו בשנות הארבעים והחמישים פנימים וכתבים עת בארבעה], ו'כונס חתם הכות': 'עורך זוהר', בספר כתבים נבחרים: מסות ומחקרים, תל אביב תשכ"ט, עמ' 105-110. זצ"ל חלקים גם חלקים מהזוהר ליידיש [נפח זוהר], שריפטען 7 (1921), עמ' 261-261 ועוד; ראו עלי: ע' אורי, 'זרוב של ש. א. זצ"ל', הזוהר, שנה לב, גיליון 1 (1921), עמ' 261-261 ועוד; 'שמואל צבי זצ"ל, חול רוח: מאסף, בעריכת ג. יב (כ"ב טבת תשכ"ג), עמ' 196; מ' בונה, 'שמואל צבי זצ"ל, חול רוח: מאסף, בעריכת ג.

למרות הסתייגותו של ביאליק החליק צייטליך במלאכת ההדגום. בסוף הספרים שיצאו בהוצאת ע"נ ה בשנת תרפ"ב מוצאים אנו את בשורת ההוצאה על ספרים שיצאו בקרב, ושם כתוב:

עומדים לצאת לאור: הזהר, במקורו והרגומו לעברית. ספר ראשון. ערך ומבואר בצורך מבורא ע"י הלל צייטליך.⁸⁶

נראה כי בפניות הראשונה של עורכי ע"נ ה אל צייטליך, בקש הם ממנו לערוך לקיטום מן הזוהר, בעין אנתולוגיה זוהרת ברוח ביאליק, ולכן גם נוסחונו בהדפסה אל הקוראים. בשתי אנדרות של צייטליך אל ד"ר פרידמן, שנשמעו בו מכוון ג'נרלים בתל אביב, מובהרת פשוטיה מעניינת זו.⁸⁷ בהגובה למכתב של פרידמן, מטיל צייטליך ספק בעלילות העבודה הלוקטורית ומציע הצעה חדשה להוצאת ע"נ ה, ואלו דבריו:

[...] עוסק אני עתה בהמשכת עבודתי ביה"ל קיטום, אבל האמת אני לך, שגם אני איני מוצא נחת גדולה בהם, בחדוד מומן ששמתי אל לבי: למה היא עבודה לקיטום זאת? וכי לא צריך להעתיק פשוט את כל הזוהר, מראשו ועד סופו בצורה פשוט קצרה אשר יבאר, אגב, גם את כל סתום וחתום בו?

פנים עם רבידוביץ אמר דברים קשים בהרבה, הן כיטול הוורדצקי, שם, עמ' 58-59. באחת מאותן שיחות אמר: "צריך להקדיש לחיזון כחסידות קוספריים >תמצית, קיצור< גדול, בורכבת המישה ברכים און גענעניגט, אז, נאחער ואל ניין מענה וואס צו ריידען, און א סוף ואל דאס נעמלען... >זהו זה, ולאחר מכן אין לדבר בראת יותר, סוף לעניין". ולא שכל אחד יכול וקוים, יבאר וחדש עד אין סוף, ולא נחה רעתו עד שאמר באחת שיחה: "צריך להכיר קומפונדור" אחד של חסידות ולשים קץ לחסידות, וחטל, און די ואל שוין מנהר קיין תחית המחת נישט אופשטייג... >ושיא לא תקום יותר בתחיית המזויס. בייטאוס טועם בענין "ספר האודה", אי לא באחי לפתח - כי אם לחתום, לסיים, להפסיק, לשים קץ לאגדה על פל כן געמ' 66-67. ואנו על כך את דברי "פרידלנדר, 'הרקע הספרותי', שם, עמ' 22. אף תוכנית זו תופסקה משהו ש ע"נ ה תקדימה את ד"ר, ואז את מכתבו של צבי וויסלבסקי אל אלזה דרזאנוב, מהד' 19 ביוני תרפ"ב, והארכיון הציוני המרכזי, A10/21. רצילמו: שועלי, נפתחליה של הוצאת ספרים, ב, עמ' 32. בקורות דומה השמיע ביאליק על המחזה 'הרוביקר' של ש' אנסקי, על אף שבסופו של דבר תכננו לעברית, ואז מ' אונגרפלד, ביאליק וסופרי דורו, תל אביב תשל"ד, עמ' 24-26. ואנו מנגד את דבריו המלהבים של הלל צייטליך על מחזה זה, "הרוביקר" (לא מעלמא הדן...): הערכה מפורטת, תרגם מיידיש ג' מלצן, ציוסלין תרפ"ג.

86 בסוף הספרים: ספר שבחי הבעש"ט, ערך ומסודר מחדש בצורך מבורא והערות מאת ש. א. הורודצקי, בולין תרפ"ב; סיפורי מעשיות לרבי נחמן מברסלב, בצורך מבורא [נמאן] שיא הורודצקי, בולין תרפ"ב; תפחת ערך, חבדו הר"ר משה זכות מעובד ומבואר בצורך מבורא ע"י ד. א. פרידמן, בולין תרפ"ב (ההדגשה במקור). על החלבוות הקוראים למקרא התורה, כתב רבידוביץ, מוצה א (תרש"א), עמ' 36. קורל הקוראים והסופרים קבל את הבשורה על הוצאת "הזהר" העברי בשמחה - וברלין שמשה באותם הימים אסנהר רכה לספרות העברית ולספרה [...]. נתעוררו חלבוות לקראת "הזהר" העברי העתיק לבוא [...].

87 לעת עתה מציאנו רק שני מכתבים של צייטליך ונעלמו מעיני מכתביו של ד"ר פרידמן, כמו גם מכתבים נוספים של שמעון רבידוביץ, שורדא יש בהם לחדש הרהר בסוגיה זו.

בשיחה זו הדגיש ביאליק בפני רבידוביץ את הצורך בהוצאת אנתולוגיה של הזוהר, או אולי אנתולוגיה של הקבלה על מכלול גווניה, מעין "ספר הקבלה על דרך 'ספר האגדה'".⁸³ ברוח דומה הביע של הקבלה על מכלול גווניה, מעין "ספר הקבלה על דרך 'ספר האגדה'".⁸³ ספר כזה בערכותם של מ"מ בוכר ושי"י עגנון.⁸⁴ עם זאת לא ראה ביאליק בחשיבות הוצאות המחשבות של ספרי קבלה חסידות, שתפסו נחת גדול בין פרסומי ע"נ ה, ולא נחה דעתו מהם כלל. הוא הדגיש מספר פעמים בפני רבידוביץ כי יש תועלת במקורות אלו רק אם ירפסו כלקט מקיף, מבורר ומעובד, ובכך תיחתם אותה הספרות אחת ולתמיד.⁸⁵

83 שם. הוצאת אנתולוגיה של עיקרי הקבלה תוכננה ב ד"ר, כפי שכבר הוכרנו בתחילת המאמר, וגם בהוצאת ע"נ ה ראו לעיל הערה 39. משנת 1923 לערך נעזר ביאליק בקשר עם גרשם שלום וניסה לעזור לו בהגשמת חלק מהמבטוי. ואז את מכתבו המפורסם של שלום משנת תרפ"ה, "מכתב לה. ג. ביאליק", ג. שלום, דברים בוג: פוקי מורשה תחתית, א, תל אביב תשמ"ב, עמ' 59-63. ואז חשבה ביאליק, אגרות חיים נחמן ביאליק, בעריכת פ' לזוהר, כרך שלשי: תרפ"ד-תרפ"ז, תל אביב תרצ"ח, עמ' מה-מט (אגרות תנט). באגרות זו, מכ"ח בתמוז תרצ"ה, מציע ביאליק לשלום לפוסם ב ד"ר את אחד מהמבטויים הבאים: מבורא לספר הבהר, מבורא לספר הזוהר, מלון הזוהר או חוללות הטריטוריות המיטיות. ראו עוד מ' אונגרפלד, ביאליק וסופרי דורו, תל אביב תשל"ד, עמ' 313-314. שלום, מברלין לירושלים, עמ' 74-75, 187-188.

84 ביאליק תפץ להוציא את הקורפוס חסידותי' של מ"מ בוכר ושי"י עגנון בהוצאת מ"ו ד"ר ב ד"ר ואף חתם חתום עם השישים הדישים, תל אביב תשנ"ה, עמ' 126-153. ו' של "קורפוס חסידותי'", שי"י עגנון: היכטים הדישים, תל אביב תשנ"ה, עמ' 126-153. ו' הרקע ההדורי לפעולתו של בוכר בעיצוב הטיפוס החסידותי, מחקריו ודיושלים בפולקלור יהודי, יא-יב (תרש"ז), עמ' 46-56. ו' הרוביקן, 'דרכו של בוכר לחסידות ופרשן הדירות בין בוכר ועגנון', יהדות רבות פנים: ספרות הגות, באר שבע תשס"ג, עמ' 263-293. צילום החזרה מובא בתוך א' ברישא, 'דיוקנו של שי"י עגנון, הרומנים של שי"י עגנון, האוניברסיטה הפתוחה, חידות 2-1, תל אביב תשמ"ח, עמ' 51-52. ראו לעניין זה גם את מכתבו של צבי וויסלבסקי אל אלזה דרזאנוב מהד' 21 באוגוסט תרפ"ב, והארכיון הציוני המרכזי, A10/21, רצילמו: שועלי, נפתחליה של הוצאת ספרים, ב, עמ' 66.

85 לאחר שיצאו שניים מספרי ע"נ ה בעריכת הורודצקי, 'שבחי הבעש"ט' ו'סיפורי מעשיות' לר' נחמן, כתב ביאליק לרבידוביץ: [...] תמתינו אם כראא להוצאת ספרים כוז שלך ושל הרביר לטפל בענינים כאלה. סוף סוף, דברים כאלה לא יצאו מכלל פולקלור, שמקציעים לו מקום מיוחד, וכל הישבותו אנה בו בעצמו, אלא בדברים המלומים ממנו. אפשר וראוי להוצאה כ"מ ע"נ ה" [1] להוציא קובץ של מ"מ ח"ר ספרי החסידים, לקטים מותר קובצים שונים, אבל להוציא בימתי את 'שבחי הבעש"ט' ו'סיפורי מעשיות', ואפילו בסדר חדש - ענין זה נאה לי'בעלנים' מהמזויס. ובלתישאה אומר לך, כי כל הטפל והחטוט הזה בספרת החסידות שרבים להיטים אחרי בימתי ועסקים בהו ב'הדחילו ורחמינו', מותר מן דבקתו משונת - וכל זה לא נהירא לי כלל ואין נפשי אל הדבר הזה. אף פלקס - שוון מן ידחה למחשבותיו של חסידות, ורק הנמצא. סמולטוס שבאשפה - נענה הוא אל פולקס - ואין להם ערך אלא כן סמילוי. אותם יתורה של המחשבה העלילית הוסיפים אותם לעייר חוש, אבל כשהם לעצמם - במה נחשב? אהם הצעירים היתור אפוא לאחרים לחטט באשפה. מלאכות רבות אחרות לפניכם, רבידוביץ, שיהיו עם ביאליק, עמ' 102 (ההדגשה במקור). ואנו עוד את חשבת רבידוביץ כי אין זה עיקר ההוצאה וכי תושפת ספרים אלו על הקוראים גדולה היא, שם, עמ' 103, ודברים דומים שם, עמ' 42, 53, 57. בשיחותיו של ביאליק פנים אל

[...] הסדרותן ולקטים קצרים לפי סדר העניינים מקלקלים את כל הטבעיות, המקוריות והאמיתיות שבדבריהם.⁹²

צייטליץ טוען אם כן כי עבודת הלקט קודמת את הכתובים לגורמים, וביחוד שכן הדבר בנוגע לספר הזוהר, על כן הוחלל כבר לתרגם באופן שונה.⁹³ נראה כי בעקבות דברים אלו הסכימה ההוצאה לבסוף להצעתו של צייטליץ להוציא את ספר הזוהר כולו בעברית, ללא השמטות וקיצורים. דבר זה הענין במידה רבה לרעיון הבסיסי של הכניס, בייחוד שמדובר בטקסט מקיף ורחב המכיל עניינים רבים ומגוונים.⁹⁴ באותה שנה פותח צייטליץ לדברוביץ כי הוחלל במלאכתו החדשה:

[...] נגישתי להעמקה של מה של 'זוהר', אבל לא רק להעמקה, כי אם גם לפירוש ולביאור. הפך אנכי, שאישי יהודי תורני אף במקצת ייקח בידו את ספר 'זוהר', ויבין מה שמחבובו (או: מחבריו) חפצו להגיד. כמוכן אין בכות שום פירוש שבעולם לגלות את העמדות עצמן, אבל צריך שידע הקורא, לכל הפחות, המושג הדברים ופשוט כלום לקרוא הפשוט, לפי שדבריהם קשים הרבה מדברי 'הזוהר' עצמו.⁹⁵ מה שאני עושה עתה הוא הניסיון הראשון במקצוע זה. וכך בטחתי כי יחזק ויאמץ את ידי בעבודת קודש זו [...].⁹⁶

כאן חוגש צייטליץ גם את החשיבות בהדפסת המקור במקביל לתרגום:

בנוגע למקור באחי לידי הכרה, שצריך לתת גם את המקור מכמה נמנה טעמים שקשה לי עתה לפרש את כולם; והעיקר, בשביל שאין העמקה בעולם שתוכל לעמוד במקום המקור.⁹⁷

באמת אחרת אל ובדורוביץ מבהיר הוא יותר עניין זה:

92 אגרת אל ד"א פרידמן, כ"ד בתמוז 1922, מכון גנוזים, ארכיון הלל צייטליץ (237), תעודה 6984 (ההדגשות במקור). האגרת קטועה והיא באה בסוף מכתב שלם מאת אהרן צייטליץ אל פרידמן.

93 לבעיית הלקט התייחס גם חשבי, משנת הזוהר, א, עמ' 6.

94 המהות בין יצירת אנתולוגיה להצגת הדברים במלואם בא לידי ביטוי גם אצל ביאליק בבואו ללקט משרות ימי הביניים. אם תחילה חשב ביאליק על לקיטת כלבי הדי בשלב מסוים דובר על גנוס שלם. על עניין זה ראו ש' ורס, 'הספרות העברית בעיני ביאליק', ביקורת וביקורת: הערכות ונלולותיו, תל אביב תשמ"ב, עמ' 104-105. ראו גם א' ברש, 'ביאליק: בעל תריסר של 'זוכמת ישראל'', כתב אשר ברש, כרך שלישי, תל אביב תשי"ז, עמ' 133. השאלה כאן רק ממחזרת משום שקשה להשוות, גם מבחינת החיפוף וגם מבחינת ההבן, בין כניס שלם של שירת ימח"ב להוצאת ספר הזוהר כולו עם תוצגם וביאור.

95 השיר צייטליץ מפתח לספר הזוהר, ב, עמ' 265, 274-275; וכן לדברי חשבי, משנת הזוהר, א, עמ' 7.

96 מכתבו של צייטליץ אל רבידורוביץ מוז' 7 בדצמבר 1922, מצודה, א (תש"א), עמ' 38 (ההדגשות במקור).

97 שם (ההדגשות של צייטליץ).

ממשיך צייטליץ וכותב:

ואם אני לא אעשה זאת – מי הוא אשר יעשה זאת בודדותי מימי לא הייתי מן הממוגזאים, שנלתי וידעתי לפני מי שאמר וחי'תן העולם, שלא מגאלי אני אומר, שאם אני לא אעשה זאת – אין מי שייעשה דבר זה בודדותי. הדבר הוא פשוט מאוד: מקובלים כלומים – שיג'ים בקבלה, מעטים מאוד מאד מאד בודדותי.⁹⁸ (נער יכתוב) ואלה המקובלים אין להם לא הכשרון הספרותי ולא הידיעות הנחוצות לעבודה ענקה זו. ואני – הרי שנים רבות ששקעתי אני בדיעות הקבלה ושם היא נשמתי ושם הוא לבבי, ידיעותי בשפה העברית וכשרונותי – גם הם מספקים לזה – למה אאבר עת ריגועתי על לקנינים, בשעה שיש ביכלתי להעתיק לשפה העברית ולבאר לכל את כל עמקי הזוהר.⁹⁹

עבודה זו אמנם קשה, מודה צייטליץ, אך מבחינה כספית אין ההוצאה גורלה יותר, והוא מציע את תוכניתו החדשה:

אפשר להוציא חלקים, חלקים. בשמחה גדולה אנשי להעמקה אם מסכימו להעמקה. וזרו ואל תשכחו, כי כל הפנים גם אליכם וגם אלי (בנייהם רבנים וגו' וגו' ומוקבילים) בדבר ההעמקה חושבים להומם, כי משתין אני את כל 'הזוהר' ורואה דבר זה קצתן ומשמת אותם מאד מאד. התישבו היטב והיטב בדבר העמקה. חושב אנכי שבחדודעכם לקוראים, כי תוציאו לאור את ספר הזוהר ממש ובהעמקה עברית מראשו ועד סופו עם פירוש מספיק תמצאנו עור וישע מכל צד.

את המכתב מטיים צייטליץ במילים: 'למה לנו החיטוט בטענות, בשעה שאפשר לעשות דבר גורל'.⁹⁹ במכתב נוסף לפרידמן, משנת 1922, כותב צייטליץ ברוח דומה:

בנוגע ל'זוהר' שלי עדיין אני עומד על דעתי, אפשר היה לכם להתחיל בהוצאת 'הזוהר' כולו, כי באותו הכסף עצמו שתוציאו את ה'לקוטים' תוכלו להדפיס כמעט את כל החלק הראשון של 'זוהר' (התרגום לברו כלי המקור)⁹⁹ ובכסף הפדיון תוכלו להוציא לאור את יתר החלקים, ואם הדבר קשה לכם באמת הנה את אשר קבלתי עלי אמר [...].

כאן מוסיף הוא טעם נוסף להתנגדותו לעבודת הלקט ולהוצאת אנתולוגיה:

שיטה זו שאוחז בה בלקוטי' עתה אנה מוצאת הן בעיני הוחלט בדעתי לתרגם באופן אחר לגמרי. פשוט: לתרגם עמודים של מלים מכל סדרה וסדרה ולהדפיס עלי פי סדר הסדרות על פי סדר העניינים קשה מאד מאד לכוון לאמת וסוף כל סוף אין יוצא מכל העמל מאומה, שהרי עניני המסתורין אחרים וסבירים זה בזה מאד

88 טענה דומה מבני צייטליץ במקום אחר, 'קצור תולדות', צייטליץ, כתבים מקובצים, עמ' 3.

89 אגרת אל ד"א פרידמן, ללא תאריך, מכון גנוזים, ארכיון הלל צייטליץ (237), תעודה 41481 (ההדגשות של צייטליץ).

90 שם (ההדגשות במקור).

91 בהמשך דגיש צייטליץ את רצונו להדפיס את תרגומו לצד המקור דווקא.

הורעה זו חוזרת בכל סופי הספרים שהוציאה ע"י ו'ת באותה השנה ובקונטרס משנה תרפ"ד המכליל את רשימת פוסטמויה ותוכניה¹⁰². הדגש עתה הוא על התוכנית החדשה: חנוגה מלא של חווה ולא במקדס לקט בלבד.

הכרך הראשון היה אמור להקדיש את הקדמת חווה, פרשת בראשית, פרשת נח, ואל"י גם פרשת לך-לך; לשלח/תנוג ועמוד לצד המקור בכל עמוד ועמוד וההערות כראויים מזהות לטקסט. בסוף כל פרשה היו אמורים לבוא 'צינים', שהם הערות המבארות בארכות עניינים שונים שבפשיטת (כגון: תולדות, שם מ"ב ועוד)¹⁰³.

כשהעיר רבידוביץ' לציטל'ין בשנת תרפ"ג על שני ספרים ובהם תרגומים של חלקים מספר חווה לעברית, מזהר צייטלין לבקרים. הספר הראשון היה 'שערי חוה' (תרט"ו) לר' יהודה יודל רוזנברג [1860-1936], עליו כתב צייטלין:

102. ראו בסוף הספרים: תורת רבי נחמן מברצל'ה ושיחותיו, נלקטו ונערכו ע"י ש. א. הורוויץ, ברלין תרפ"ג; תורת המגיד ממזריטש ושיחותיו, נלקטו ונערכו ע"י ש. א. הורוויץ, ברלין תרפ"ג; י' קלוזנר, בימיו בתי שני: שלשה מחברים היסטוריים, ברלין תרפ"ג; ירשת נחמן: דמוגרפיה ונציולוגיה, ספר למד ועיון, מאת יעקב רבנון, ברלין תרפ"ג; חק המורפי, עזרים ומבוארים בצורך מבוא והערות ע"י הר"ר ש. י. טשנא, ברלין תרפ"ג. בקונטרס: הוצאת הספרים עינת, ברלין-שולטסבורג [תרפ"ד], [עמ' 13]. שונה מעט נוטה המורעה. במקום: 'בסוף החק', נרשם: 'בזמן הקרב'.

103. כן כתב לימים רבידוביץ', מצודה א' (תש"ג), עמ' 38. ראו גם את דברי צייטלין במכתב ללא תאריך אל רבידוביץ', בו הוא אומר: 'המסור לדפוס את ההערה במהרה האפשרית, כי משתוקק אני מאוד שיצא הספר הראשון ויכל: מבוא, שאפשר יהיה[?] להדפיסו אח"כ, והקדמה עם תרגומי ופירושי'. פרשת בראשית נחת ואפשר גם פרשת לך-לך בתרגומי ופירושי. בסוף הספר כתבו גם צינים אחרים והם על הענינים חווה עמוקים בקבלה, כגון: שם מ"ב ושם ע"ב וכדומה, שם, עמ' 40.

104. י"י ראזנברגער, ספר שערי חוה תורת, וראשא תרט"ו (כרך אחד על ספר בראשית), תרגומי השלים של רוזנברג יצא לאור מאוחר יותר תחת הכותר: ספר חוה תורה על המשנה תולדות חוה (כרכים א-ב, מאנטריאל תרפ"ד; כרכים ג-ה, ניואוק תרפ"ד-תרפ"ה); כרכים ו-ו, ביולוגיה (כרכים ז-ט, שני הכרכים האחרונים תחת הכותר: חווה הקדוש. הספר זכה למספר מהדורות צילום בארץ ישראל). מהדורת תרפ"ד של חנוגה ספר בראשית ארזות יתור וערכה באופן שונה ממדורת תרט"ו, אך הפגמים שבתרגום נשארו בעינם, ורוזנברג כחך לקט קטנים מספר חווה על סדר פרשית חווה שהמקור מוכא לצד התרגום. מטרתו הייתה להקל על הלומדים המתחילים והוא מצדד בלימוד חווה כבר בגיל צעיר. היו רבים שהמכו במתרגם ושיבתו את ספרו, ראו למשל את ההסכמות בראש הכרך הראשון; וכן רמא"ה קוק, אגרות וראית, כרך רביעי: 'שנות תרגום זה, ראו את דברי תשבי, משנת חווה, א', עמ' 113; וכן: I. אייר תרפ"ה), על ניסיון תרגום זה, ראו את דברי תשבי, 'ירשלים תשנ"ה', חרדאשן; וכן רמא"ה קוק, Robinson, 'Kabbalist and Communal Leader: Rabbi Yudel Rosenberg and The Canadian Jewish Community', *Canadian Jewish Studies* 1 (1993), pp. 41-58.

תפיצ חוק שינתן לקורא גם המקור, כי תפיצ אני לעשות את תרגומי ופירושי גם לספר עם, כלומר: לא רק למלומדים, חוקרים ומשכילים, כי אם גם לתורנים ותסידים, ואפילו לסתם יודעי-ספר.⁹⁸

צייטלין רצה שמלאכתו תהאם לשכבות רחבות בהרבה ממה שהכנתו עורכי ההוצאה. הוא ראה את עצמו כמי שנמצא מעל לכל מפלגותיה או חלוקה חברתית והפך שאנשים מכל הזרמים יקראו את ספרו. היינו, שהספר יהפך להיות כלי לא רק לאלו שאינם בקיאים במקורות אלא גם לתורנים ותסידים ששוב אין הם מבינים את עומקי חווה. בשל כך העניק חשיבות רבה להדפסת המקור לצד התרגום. צייטלין לא חשב כבעלי הכינות רק על עבודה במסגרת התחייה הלאומית אלא על תחיית העם על כל שכבותיו ברוח ספרות הסדר וההיגיון. כאן מתגלה עומק הפער בין חזונו/ו של צייטלין לאלו של ההוצאה, אך נראה כי לעורכי ע"י ו'ת לא הפריע פער זה.

את מבנה הספר הראשון ראה צייטלין באופן הבא:

[...] צריך היה להדפיס את 'חווה' באופן זה: כל עמוד ועמוד יחלק לשנים: בצד אחד (באותו העמוד) המקור, ובצד השני – התרגום העברי. פורשי ובאורי באים בהערות מתחת המקור והתרגום גם יחד. מציין אני את הצינים א' ב' ג' ד' וכו' של הערות ופירושים במקור גם בתרגום. בזה אני משיב לכבודו על שאלתו: אם אתן את הערות בפנים או בסוף הספר. כל ההערות יבואו בפנים בכל עמוד ועמוד, כי רבות הן.⁹⁹ בסוף כל פרשה ופרשה יבואו בקצור עד כמה שאפשר) את העינינים העמוקים (ההערות שבפגמונים עצמם יבואו בקצור עד כמה שאפשר) את העינינים העמוקים ביותר כמנ, למשל, במקומות חווה: ענין השושנה, מחות וענינו של שם מ"ב, מ"י ראלה, וכדומה [...].¹⁰⁰

תוכניה של ההוצאה הייתה להוציא כבר בסוף שנת תרפ"ג או תחילת תרפ"ד את הכרך הראשון. כך עולה מאחד מפוסטומי ע"י ו'ת בכתב העת הביבליוגרפי 'עין הקורא', אותו ערך ד"א פרידמן בשנת תרפ"ג בברלין. נביא את לשון ההודעה:

בין יתר הספרים העומדים לצאת לאור בקרוב חנוג מעצבים את תשומת לב הקהל על ספר 'חווה' בשר מל מורחב במקור ותרגומי לעברית מוודגם ומבואר בצורך מבוא והערות ע"י הלל צייטלין. הספר 'בראשית' יצא לאור בסוף החורף הקודם.¹⁰¹

98. מכתב של צייטלין אל רבידוביץ', ללא תאריך, שם, עמ' 39.

99. במכתב אחר כתב צייטלין: 'תפיצ אני שיבואו פורשי בפנים ולא בסוף, מפני שאני לא הסתפקתי בסתם הוראת כמו שעשיתם אחרים עתה, כי אם פורשי כמי שאתם צריכים להוראה על ידיכם, וצריך שידע הקורא במקומות מה שהוא קורא, שם, עמ' 40 (ההדגשות של צייטלין).

100. מכתב של צייטלין אל רבידוביץ' מה-7 בדצמבר 1922, שם, עמ' 38-39 (ההדגשות במקור).

101. עין הקורא: ליקות לביבליוגרפיה, א' (סבת אדר תרפ"ג), בסוף הכרך (ההדגשות במקור). ראו גם את דברי רבידוביץ', מצודה ג-ד (תש"ה), עמ' 339 הערה 1.

מורעי, אף שלמעשה היה רחוק מכך.¹¹ ודאי שבקנה מידה כזה היו חסרים הספרים שבייקר צייטליץ מקודם, שהיו הם חלקיים ביותר ולא הציגו את הזווית במלואו.

יותר מאוחר ביקר צייטליץ ברוח דומה את הלקט המזמני של הוועד מעשה ידי מיינאל¹¹². מילר, שהושפע עמוקות מרודולף שטיינר עסק רבות ארוסט מילר [1880-1954].¹¹³

בחרגום. הוא העביר לשפה הגרמנית מצירות באלילק ותגון¹¹³ ותגום הלוקים מספר חזרה לגרמנית ב'יער יודה'.¹¹⁴ הוא אף כתב מספר מאמרים וספרים על ספרות

הקרבלה.¹¹⁵ בשנת 1932 הוציא לקט מאמרי זווה מתורגמים לגרמנית תחת הכותר: *Der Sohar: Das Heilige Buch Der Kabbala*.¹¹⁶ צייטליץ כתב על תרגום זה מאמר ביקורת

ב'דער מאַמענט, בו חוזרים כמה ענינים חשובים. ציטל'ן חוזר ואומד כאן כי רוב הניסיונות להרגם את חוזרי בתקופתו לא עלו יפה משום שוניםים אל חוזרי מתוך

קונספציות מודרניות/ ועם 'מחדדות מדעיות' שעמן נוגשים כיום אל כל ספר. בדרך זו לאפשר 'לדעת כל מיני' שיטות ודעות בזהות, לחשוף בו הרבה מקומות אפלים ובעצם לא

לדעת ולא להפיק ממנו כלום...'. יש לגשת אל הזוהר, מוסיף צייטלין, מתוך הזוהר עצמו

111 ראו על כך את דברי א' שבייץ, ביי חורבן לישראל: תגובות של חוגות חרדיות לשואה בזמנה

תל אביב 1994, עמ' 252-253, 193.
H. Bergman, 'Vorwort', in: E. ראז הקבלה, ובמיוחד בחקר חייזר ומגמותיו 112.

113 Müller, *Der Sonar und Seine Leine: Einführung in die Kabbalah*, Zürich 1957, pp. 7-14.

לאור, חיי עמנו: ביוגרפיה, ירושלים וחל אביב השני"ח, עמ' 61.

E. Lapping, *Der Jude 1916-1928: Jüdische*: רשימת חרונדורני וזיין על מונחים: 114 ראו את

.Moderne zwischen Universalismus und Partikularismus, Tübingen 2000, pp. 361-364
Der Sohar und Seine Lehre: חסדות הקבלה יש לומר את חסד: **Einleitung**: בין ספריי על ספרות הקבלה יש לומר את חסד: **115**

רבות, וזה לעוד שתי מהדורות, האחת ב־Wien-Leipzig בשנת 1923, והשנייה ב־Zürich בשנת 1920. *in die Gedankenwelt der Kabbalah*, Wien-Berlin 1920. ספר זה, הנקרא תרגום קטע, נחשב

Oxford 1940. מילר אף פרסם מספר מאמרים בעברות בתחום הקבלה, ביניהם כמה בכמות שנתרכו בידי ש' רבינדרובין, ראז מ"א מילר, גרץ ומדחק המסתורין בישראל, ילקוט: לשאלות בשפת העל (בשפה שהיא תועלתית למה נסיקה של דואי), וטענות על חוסר יכולת של

החיים לספרות ולחומש, שנה ב, חוברת ב-ג (תש"ב), עמ' 84-85; הנ"ל, "על 'ספר צידה'" (תש"ה), עמ' 105-110; הנ"ל, "על המתהווה בכתב הקודש", שם, ג-ד (תש"ה), מצודה, ב, (תש"ד), עמ' 105-110.

עמ' 115-110. ראו גם את דבריך על הכרך הראשון של משנת הזוהר שצא בסגרת חש"ט, ה"ג", ית'גמ' עכ"ר של ספר הזוהר, תרבות, שנת ה' תרס"ט (כסל"ט) חש"א), עמ' 27-26.

Der Sohar. Das Heilige Buch der Kabbala. Nach dem Urtext herausgegeben von Ernst 116

[illegible]

מאמרי זוויר בתרגום גרמני מאת E. Müller. המבחר ערוך לפי סדר העניינים. המהרהגם שאף לדיקן מלא, אבל לעיתים קרובות טעה בהבנת הדברים. צעם המבחר לקיך בכך, שמהצט כל

המאמרים שבו מקוטעים:

117 ד' עייטליך, יורי אורי קאן מען צוקומען צום וואר? (צוליב דעם פראג איבערזחצען דעם וואר
על זיין געמינעסער), יורה מאנינסקי חור 23 נולדיל 08 (1932) על ז

הקטעים המצוטטים להלן מהמאמר מחורגמים באופן חפשי.

העמקה זו אינן לה כל ערך חורגי וממעי. הרב המשפחני (רמב"א) (שם) מלקט דין דרבי אהרן מכל פשוט ופשוט ופשוט לעבדית רבנית לא במסורת ולא ר"מ. מכל פשוט בר"ה ש"ה, המזכיר יחד עם דפים לשם דפיסות. ר"מ ענין זה ה"ה, לאותה העמקה שאנחנו

הרשני, 'אגדות הווה' [תרפ"א] של הסופר וההיסטוריון עזריאל נח פנקס

זכה לביקורת קשה יותר, וצייטליץ כתב כי "ערכו, פחות הרבה יותר של ספר "שערי חורב". לפי שכולו מחזיק רק דפים אחדים ואין בו

לומר. ישנן דין העתקות ממקורות קדומים בשביל בני הנוער ולא יותר. בות הוצאת ספרים אלו הפציר צייטליץ ברכדורביץ שיודיע מטעם ההוצאה כי

שנה בתכלית השנה מההיבטים הנכונים: לפי שאנחנו איננו עוסקים
דברים וברורים, כי אם נחמם את כל הדורה מראש ועד סופו

ר ומדריק'.¹⁰⁸ דגש זה בא כאמור בפרסומי ע'נוח בסוף ספריה לאורך שנת 109

בפוסטקס הוצגה שאלה או בסוף לשנה זו. מתוך דברי צייטליך למדים על ייחוד מלאכתו כפי שנחשט הדבר בעני עצמו: עבודה 'מרעית' חורגת,

את הזווית כזו. כוונתו של צייטליץן באומרו כי עבודה מדעית לא

בדקוּתם לכן, אלא כוונתו הייתה שפירושו הנו פריש שישתי ומסודר, המבדיר את ¹¹⁰ רק לירדני ח"ן. באופן דומה

מים גם הורדיל, בעל 'חסולם', את תרגומו ופירדשו לספר הזוהר כמפעל

ותחת הזוהר, מונטרטוראל תרפ"ז. על רזחוברג ראו במבוא של עלי יסיף לספ: "י רזחוברג, מפראג ומעשים נפלאים אחרים, מהדרות ע' יסיף, ירושלים תשנ"א, עמ' 72-77.

מאז פילן ש' נחמ'ן מצויה במאמץ הנמרץ של בן ארץ.
ב' מר"ה 21 בפברואר 1923, מצודה ג' (תש"ד), עמ' 340 (ההדגשות של צייטליץ).

שון בלב שערך לגד עיני בשנה זו. במבוא לדרך הראשון (עמ' XV), כותב פרנק:

לדה למקרא וידעי עברית ולמודיע וגם להקנות לאלו רעת סגנונה ולשונה של הספרות מעניין שדווקא ספר זה תורגם לאחרונה לפלנית וזכה לשתי מהדורות. ראו עוד את

ובמקורות של א. שטיינפלד על ספר זה, 150 אגרות חזו"ה, קורות, שנה ראשונה, חוברת 2 (ג'), ע"ב, 118.

עמ' 341 (ההדגשות במקור).
לעיל הערה 102 ובסמוך לה.

כור של המונה מצרעי' החרות אצל צייטליץ במספר מקומות, ראו למשל במקומות רבים ה' :בחיבין הנשמה (הפרקים הראשונים מספר'), ונתיבות, ספר ראשון, ורשה תרע"ג, עמ' 108.

235; ובאצנתו אל פ' לחובר, נגזים: קובץ לחזרות הספרות העברית בדרות האחרונים, ריכת ב' קראת וא"מ הכרמן, תל אביב: תשכ"ט, עמ' 185-187. ראו בהקשר דומה את דברי לץ, ביק ספר לדומה, עמ' 177.

מדינת ליטא¹²¹ (תרפ"ד). הרפסת שני ספרים אלו, שהיו רחבי היקף, וודאי צמצמה את יכולתה הכספית של עיריית הקשתה על הוצאת ספרים נוספים ובכללם תרגום ספר הזוהר¹²². סיבה נוספת אותה ציין רבידוביץ היא ריבוי טרדונותיו ועיסוקיו של צייטלין, ובייחוד פועלו האנתונימיקי בשנים אלו במערכת העיתון "דער מאָמענט"¹²³ שמוע ממנו מלהמשך בבודותו בקצב הנרדף. צייטלין עצמו העיד על הדבר האחרון באחת מאגרותיו, בכתבו:

אשתדל להעתיק ולשלוח את העתקתי בהקדים האפשרי. עיקר הצרה היא, שעסקן אני בדברים רבים ושונים וגם זה הנני איש אשר לא בכל עת הוא נגיש אל הקדש כותבתת הזוהר וכו' וכו', דרך לא עבר בה איש ונתיב לא ידעו עיט.¹²⁴

מרבירים אלו נראה כי מעבר לטרדות חיצוניות שערכבו את העבודה, חלה צייטלין את העיכוב גם באופן בו ניגש להערכתו, מתוך כוונה מיוחדת ולא בכל עת, ובקושי שבמלאכה זו.¹²⁴

הוצאת עיריית להוצאתו של כהן, תחת השם: "הוצאת ספרים מאוחדת", אך הדבר לא צלח. עם פירוקה של עיריית עברו מחסני הספרים שלה ליד כהן. מאוחר יותר היה כוח שותף יחד עם רבידוביץ ואחריו בחידושה של הוצאת שטיבל בברלין. על הוצאת ילקוט ראובני: "פונדנטיסקי, לחולות המולדת העברית (המולדת העברית בגולה)", הספר העברי: קובץ שנה, כרך עשירי (תש"ב) [1951-1952] (עמ' 10-11); "עמ' 10-11"; "פריקים מליי" ואם בבודות: אסופת פורקי עיצן ומחקר בענייני הארץ, הלשון ופירוש, מאת לראובן מס ולדעיה חנה בלעזרית. בעריכת א' אבן שושן, א"ח אלתרנא, א' ביר, א/מ הברקן, שי שלום, ירושלים תשל"ד, עמ' 351-353.

121 הספר הראשון: כתבי רבי נחמן קורנמאל, עורכים ומתרגמים בצורך מברא הערות השואות גרסאות לוח-מתרגמים ומפתחות, על ידי שמעון רבידוביץ, ברלין תרפ"ד. הספר כולל מברא כמ 225 עמ', ואחרי כתב רנ"ק עצום המקיפים עוד מעט עמ'. מהדורה שנייה של ספר זה, עם תיקונים וחוספות, הודפסה בשנת תשכ"א בהוצאת אר"ט. הספר השני: פנקס המדינה או פנקס נדב הקהילות הראשיות במדינת ליטא, קובץ תקנות ופסקים משנת שפ"ג עד שנת תרפ"א, נדפס במכתב-יד הנמצא באוניברסיטה, עם מלאים ושנויי גרסאות על פי העתקות הפנקס בברוקלין וברוקלין. ערך בצורך מברא והערות ע"י שמעון רבידוביץ, ברלין תרפ"ה. הספר מקיף XXXI + 358 עמ'. דבריו המקומה כתב דובנוב בין השאר: "י"ג... וגם מחזיק אני טובה להוצאת הספרים "עצמות", שקבלה על עצמה לפרסם את הספר הנזכר בימי משבר קשים לספרותנו, בסוף שני ספרים אלו לא מופיעה רשימה של ספרי עיריית הוצאת הפנקס ראו את אוניברסיטת הברוק של שוהם הוצאתו לחוסף לרוב ספריה. עוד על הוצאת הפנקס ראו את אוניברסיטת הברוק של דובנוב אל רבידוביץ, "אגרות דובנוב", ספר שמעון דובנוב: מאמרים, אגרות, בעריכת שי רבידוביץ, ירושלים-לונדון תשי"ד, עמ' 402-419.

122 מצודת א, (תש"ד), עמ' 36; וראו גם במכתבו אל רבידוביץ מחד' 21 בפברואר 1923, שם, ג-ד (תש"ד), עמ' 339 הערה 1. על הדיק פועלות הספרות של צייטלין בשנים אלו ניתן ללמוד מהמכתב-האגודה החלקית שהתקין א"י מלאכי, הדל צייטלין (ביבליוגרפיה), תחזקה, ספר לב-ג (תש"ח), עמ' 848-876, תנ"ל, מלאכי לב-ג (ביבליוגרפיה של הדל צייטלין), שם, ספר לב-ג (תש"ח), עמ' 843-848.

123

מצודת ג-ד (תש"ד), עמ' 341 (ההדגשה במקור).
124 סיבה נוספת לעיכוב היה חישוק שמא אסור לתרגם את הזוהר לעברית כלל. כדבריו: "נמנעתי שבעות אחדים מהעיתקתי בשביל שאמר לי אחד (ד' דב בער טורש) שבאש שפון של ר' מאיר

ומתוך רגישות לקדושה המרחפת עליי. לדעתו לא המורש עיקר עיקר המעשה, לכן חייבים לחיות את שלומו בזהוה. רק אז מתגלה הכוח הראשון של אור הזוהר"¹¹⁸. את תרגומו של מילר הוא משבח משום שהמתכוון "ניגש לעניני עם אהבה גדולה ושונה, בראת כבוד וקדושה לזוהר, בהתמדה חזקה, עם ידיעות מבוטחת במיסתקה של דמות שונות, עם חוש מתודת לפרטיקה של הזוהר וגם אודן מוזיקלית למורקה של שפת הזוהר". עם זאת מצביע צייטלין על חסרונות מסוימים בדיעונו של המתרגם ובחמורו עצמו ובחמורו שבעבודה לקוטלת. על אף שאפילו התרגום הטוב ביותר אינו יכול לספק את כל הניאונים של המקור. צייטלין מטיל ספק גם באפשרות שתרגום זה יפתח את הדלת לקראת הבנה של עולם זה לאלו ניסו לחתור את החיים לפי הזוהר. את דבריו מסיים הוא בקטע הבא:

לד"ר מילר מגיעה תורה גדולה על עבודתו ויצירתו מרובת השנים בתרגום קטעי זוהר רבים. עבודת החשיפה של האנושות לאור של הזוהר היא כה קדושה וכה גנוניותה, עד כדי כך שכל הנוטל בה חלק חייב לדחש ככה במקדש של המחשבה הגבוהה ביותר. אינו בונים בבית אחד כל המקדש, אך אנו חייבים להביא לבנים לבנין [...] את כל אלה אצטנן שותפים סתם בכתבי די קבליים, בהשקפות ומחשבות וכוונות, אני מחשיב, ככל שעבודתם מבוטחת, כאנשי מודע אך לא כאנשי זוהר. אך ד"ר מילר חולך בדרך המולכה אותו להיות לא רק איש מודע, אלא גם איש זוהר, משום שבשבילי הזוהר הוא לא שירה אלא אמית.¹¹⁹

בביקורת זו, שלא מוזכר בו תרגומו של צייטלין עצמו, רואים אנו שוב את דרכו המיוחדת של צייטלין בגישה אל ספר הזוהר ובין השורות ניתן ללמוד על הדרך הראויה לדעתו לתרגם את הטקסט. על אופי מלאכת צייטלין נעמוד עוד בהמשך אך קודם נסדר מה עלה בגורל תרגומו וביאורו.

ה. אחרית תרגומו של צייטלין

תוכניתם של צייטלין והוצאת עיריית לא יצאה לפועל והופסקה עוד בשלהי הראשונים. לימים ציין רבידוביץ שהי סיבות לכך שהתרגום לא יצא לאור. הסיבה הראשונה: הקשיים אלדום נקלעה הוצאת עיריית משה 1924 בשל המצב הכלכלי בגרמניה. דבר שהתחיל לצמצום יכולתה הכספית של ההוצאה ולמיעוט פעילותה עד לסגירתה ופירוקה בשנת 1925.¹²⁰

118 בהמשך כותב הוא: "את הזוהר, אני חושב שאפילו משהו מן הזוהר, אי אפשר לחפוש שכלית, לא כאשר לומדים אותו, אלא כאשר נחשבים אותו ומתענינים בתוכו או, לכל הפחות, כשאמאמרים את כל החידים הפנימיים להיות בתוכו. אינו מדבר כמובן על קטעי הדורות שנתמצאים בזוהר [...] אני מתכוון לעירך של הזוהר, לקטעי הקבלה העמוקים שנמצאים בהם, שם.

שם.

120 בשנת 1925 קנה בנדט כהן חלק מנויות של עיריית כהן היה בעל הוצאת ילקוט ראובני, ששטקה בעיקר בהפצה, ומבעלי דפוס ראם ברוקלין. הוא היה המפיק הראשי של ספרי עיריית בשנות קיומה ושל ספרי הוצאת שטיבל. רבידוביץ הפך באותה עת לאחד בין

הנהגה כי צייטלין המשיך בתרגום ובביאור משנת תרפ"ז ואילך, ונכראה אף טיימן, מהזדקק לאור שתי עבודות מעניינות. הראשונה היא עבודתו של ראובן בן-דשם שבבקר את צייטלין בגזע ורשה בשנת 1942 והעלה את רשמי השיחה ביזמנו כשבעיים לאחר הפגישו. אביא את דבריו, על אף אריכותם, מפני שיש בהם ללמדנו רבות על צייטלין ויחסו אל ספר הזוהר:

[...] וכל משים נוכחתי בביקור אחד בביתו של ארי חבורתו, בן השבעים והמש, הלל צייטלין, לפני שבועיים. גם הוא לא פסק אף רגע מלכתוב, אף הוא ממהר, כאלו חש שמיני ספורים. עסקו הו' ב'ג' מ'ו' של 'הזוהר', אגב 'יאור מ'ד' ע'י' ת'ו'ר'ג'י. השתדלתי אז ולא יכולתי להתגבר על התפעלותי, לעישר חזיונות של חזקן הלז ולשלל בקראותו וחריפותו שהכניס ביצירת חייו זה 'הזוהר' אינו ספר כספרים, הזוהר הזה, גלוי-אלהו במדרגה שרק המתכשרים יכולים להפסיד אותו. את הדעה הזו הביע איש, שכל סדרותיו ודרכו של 'הזוהר' ושבלי המהקר והפולסופיה לא היו זרים לו, והוא דן בהם כבעלה-בית בביתו; ובהשקפו על כונו של הזוהר ובהתווכחו עם גורן וחסידיו, שטען כי הזוהר הנו יצירה של איש אחד, שהיה בנוסף לכך גם רמאי, הראה לי כמה מקומות, בעיקר באורא שעמקם עגבם עולה על כל הפירוש הנוצר, השריזי של הרבה מגדולי המשוררים בכל עידן ועידנים, ואפילו על הרבה מקומות-יפוי שונים הנחשבים לאימפרוביזציות גאוניות, ממש משהחיות ואלוהות. גם שפשו הצחה של 'הזוהר' מלאה נפש עונג מיוחד.

הוציא הוא את הזוהר, הוצאת אמשטרדם, עלעל בו, ואני ראינו שמתחיל הוא בפרט כמו אם בשרשטי פניו של ילידה האהוב, ממש ליטף את הספר, חבקו ברוחותיו ואם לא נשקו – אז רק מקרה הוא. חום פנימי דומה לזרם חשמלי, מן הנושמה, עבר בכל ישותו, כשהורשי שגם אנכי ממלהלכי הקבלה הזוהר. וכשנסנס ליוכח ולפסל קצו בבריו האר"י ושיטת הצמצום שלו, ואם כי לא הסכים לדעתי, נצננו פתאום בעניני שתי דמעות, דמעות שמחה, שחנה הוא אינו אחורן-הגולה אשר לכו מהמלא הור-התפעלות הקבלית, שלא יצטרך עוד לצעוק כיל"ג: 'למי אני עמל'?, וכי יקומנו אחוריו בנים-בנים שיביטוהו, שקשיכו לכל מה שהוציא מפרי עטו ויתבוננו בוה [...].¹²⁹

עניין המשיך הורגום מוזכר גם במאמר קצר של הסופר לייב רוכמן, שעמד בקשרים טובים עם צייטלין והכתב עמו עד לשנת תש"ב. במאמר זה מזה-26 באפריל 1946 כותב רוכמן כי מספר טובים הטמינו את יצירותיהם באדמה עם פורץ המלחמה, ביניהם גם הלל צייטלין שהטמין את תרגומו לספר הזוהר.¹³⁰ אמנם לא מצוין כאן שצייטלין סיים את

129 ר' בן-דשם, 'מחור יומן גיטו וארשת (נוי) 1941 - מאי 1942', משראה, ט (תשמ"א), עמ' 40-41 (ההדפשות של), על בן-דשם, מייסד הדפוס הלאומי בפולין בסוף שנות העשרים, ראו מ' קלי, 'ד"ר ראובן בן-דשם (פלדש)', שם, עמ' 44-45; י' קרמיש, 'בשולי "פנקס ההשמות" של קרמיש', שם, י' (תשמ"ב), עמ' 52-58; ג' קרסל, 'לכסיקון הספרות העברית בדרות השמות', א. מרחביה תשכ"ח, שור 295.

130 מאמר של לייב רוכמן פורסם לראשונה באונטר וולט, 11 (26 באפריל 1946), הציטוט כאן מתוך הדפוסות השיחה, חזק הכותב: 'מיר וועלן נישט פארגיסן, בספר: קידוש השם, בעריכת ש' ניגנע, ניו יארק תשי"ג, עמ' 771-773. בעמ' 771 כותב: [...] ידישע שרייבער האָבן אַין ערדענע טעם באַרגאַבן זייערע מחבים (הלל צייטלין: אַן איבערדענענע פון זוהר אויף יידיש

תחת חסותו של הוצאת ע"נ ו' הספיק צייטלין לתרגם את הקדמת הזוהר ומה פרישות מספר בראשית, ועם סגירת ההוצאה המשיך בתרגום קצב של.¹²⁵ בנוגד למפעלים ספורניים אחרים של הוצאת ע"נ ו' שנתגשמו בהוצאות שונות, ובייחוד בהוצאת ד"ר י',¹²⁶ לא היה מי שנטל לידיו את מפעלו של צייטלין ולא נקטו בסביבה זו תוכניות דומות להוצאת תרגום עברי של ספר הזוהר.¹²⁷

באטוביגורפיה שפורסם בשנת תרפ"ח, העלה צייטלין שוב את המפעל בחל, וכתב: 'את תרגום הזוהר לעברית שהחליטתי על ידי הוצאת "ענינו" הנהגתי לעת עתה משעמם שונים כמסכים אחר'. אך באותו עמוד ממש הוא הביע את הקוהתו שימצא גואל לכתביו הפשוטים, ביניהם גם תרגומו ופרושו לספר הזוהר.¹²⁸ אם כן המשיך צייטלין בתרגום כל חזקו. יתכן כי הוא חיפש מוצא לאור שיאות להדפיס את החזקת התרגום במקום הוצאת ע"נ ו', אך לא מצאתי ראיה לכך.

[בן יהודה ליב] פורש [פופרש] אור החמה" ישנם תרגומ וקללות על כל מי שיעזוק את הזוהר לעברית, אך משיא מצא צייטלין את הספר, וכשראה אחדים שהחזירו לתרגם, המשיך בעבודתו, שם, עמ' 339.

125 כך עולה משרחתו של רבידוביץ עם צייטלין בירושלים בשנת תרפ"ה, ראו מצודת, א (תש"ג), עמ' 36. צייטלין בבקר כשהו זו בארץ ישראל להגל פרוחת האוניברסיטה העברית ונפגש עם אנשים רבים, בין השאר עם הרב זוננפלד והרא"ה קוק. את רשמיו נסיעתו העלה על הכתב בעיתונות היומית עם הזוהר ללורשה. גם רבידוביץ נכח בטקס פתיחת האוניברסיטה ובקר את אביו שגר בארץ ישראל.

126 הרבה מתוכניה של הוצאת ע"נ ו' שערדין לא יצאו לפועל עבור לידו הוצאת ד"ר י'. בארץ ישראל בהוצאת ע"נ ו' מתחרה להוצאתו של סמך את ידי על תוכניה. ידי לעיל ברשימה המתוכנת ע"נ ו' ת, שבהלקם יצאו בידי ביאליק מאוחר יותר, בביטוי להזדקק בכך, ראו הוצאת הספרים עינת, ברלין-שולטסנוב [תרפ"ז], 15 עמ'; וברשימה ספרי שמעון גינצבורג, המגוינים בסוף אחד מספרי ע"נ ו' ת משנת תרפ"ז: מלכה יוסף לבנון, שידיו, תרגומיו, אגרותיו, בצורך מבוט וצינונים מאת יעקב פרכמן, ברלין תרפ"ד. עוד בשנות קדמה של הוצאת ע"נ ו' ת חפץ ביאליק לקחת חלק מתוכניה, ראו רבידוביץ, שידות עם ביאליק, עמ' 44, 46, 73-74.

127 יש לציין יוצא דופן אחד והוא ניסיון הוצאת תרגום לזוהר על ידי המו"ל בורש בתו. כתן חתן להוצאת לאור בהוצאת י' ק' ו' ס' בברלין את תרגום ספר הזוהר לעברית שמצא בכת"א אונספורד 1561. מתוכנית זו ראה אור, לאחר מספר שנים, רק כרך אחד: ספר הזוהר השלם על התורה מהמנה האלהי רבי שמעון בן יוחאי, חלק ראשון, פרשת בראשית [...]. מתרגום לשון הקודש על ידי הרב הקדמון רבי בריאל זצ"ל עם מבוט וצינונים מאת [...]. מהד"ר עבדיה הראיה, פתח תקוה תשי"ז [שפך עמ' 8]. על תרגום זה, מהברר וזמנו, ראו את דברי חשבי, משנת הזוהר, עמ' 112 הערה 8; וכן: G. Scholem, 'The Zohar', *Kabbalah*, Jerusalem 1988, עמ' 239-240. מהקדמות השונות לספר נראה כי פעלו להדפסת הרב ישראל יוסל רבובין-פלשין ורח"א קוק, שראה את חכם היד בימי שהותו בלונדון. עוד עולה על כתן חתן את ההדפסה בימי שבתו בברלין והדבר התעכב זמן רב. לא מן הנמנע שהרציון להדפיס תרגום זה של הזוהר בא עקב רישלון תוכניה של ע"נ ו' ת וגזירה מפעל התרגום של צייטלין. בודש בתן הוציא מספר ספר קבלה וניסים, ביניהם מהדורת צילום של הספר שומר אמונים עם מבוט פתחים לרבי יוסף ארואס [אמשטרדם תצ"ו], בצורך מבוט מאת ש"א הורדוביץ, ברלין [תרפ"ז].

¹²⁸ ה' צייטלין, קצור תולדותיו, מחבים מקובצים, עמ' 4.

מפעל אנתולוגי זה היה גם כן במאמרו 'דספר העברי' של ביאליק והוא יצא לאור בהוצאת מוסד ביאליק שבארץ להגשים ולהשלים את תוכנית הכניסה.¹⁴² כרצי 'משנת הזוהר' תוכנית זו ראשונה בירי שרא' הורדוקי, שכבר ראינו את פועלו בשדה כינוס ספרות הסדר, ובידי פישלר לחובר שפה לחתום זה בערוך ימי.¹⁴³ השניים הכירו היטב את צייטליץ ואת נסיון החתום גם יחד וכן לבוא למלא את החסר. תוכנית זו הושלמה בדרכה בידי השעיה חשבי, שרא' את עצמו במלאכה זו כתלמיד הנאמן של ביאליק.¹⁴⁴ המהות בין ציירת אנתולוגיה לבין חתום מלא של הזוהר הוא גם המהות בין הזוהר כולו לעברית נעשה רק השקפת חוגים דוגמת הלל צייטליץ. חתום ראשון של הזוהר כולו לעברית נעשה רק בדרונו וצמח מתוך מגמות קרובות לאלו של צייטליץ ולא באה מקרב 'בעלי כניסו', נחתום חתומים אלו והמחברים ראוים לתואר מורחב שיאיר באור נוסף גם את פשריית חתום הזוהר של צייטליץ.¹⁴⁵

נסיים במספר מילים על הלל צייטליץ בשנותיו האחרונות, על תקופת גטו וורשה, ומותו בידי הנאצים.¹⁴⁶ צייטליץ ניסה לתרגם את שפת הקבלה והחסידות לכדי דורו

142 ראו פ' לחובר, 'מוסד ביאליק', מאוננים, ג (תרצ"ד), עמ' 210-214; ראת הקונטרס: מוסד ביאליק ופעלו הספרותי בשנים הרצ"ה-תש"ג, ירושלים תש"ג, עמ' ג.

143 פירות מחקריו בתחום זה נקבעו לימים, פ' לחובר, על גבול הישן והחדש: מנות ספרותיות, ירושלים תש"א, ראו עליז: ג. קוסל, 'לכסיקון הספרות העברית בדרוה האחרונים, ב', מחברתה תשכ"ז, טורים 243-245.

144 ראו דבר חשבי, 'השנת הזוהר', א, עמ' 5. בריבוי כולל 1949 נערכה מסיבה עם צאת הכרזת השלשון של משנת הזוהר, לכבוד ר"י יעשיהו חשבי מהאוניברסיטה העברית; באירוע זה שערך בייטו של ר' אבליס ברחוב רד"ק 24, ברחביה, ושאלי הוזמנו אישים רבים, הוצגו חשבי דברים תחת הכותרת: 'הדורות על צורתו ותוכנו של "משנת הזוהר"'. דבריו כללו התייחסות ענפה לרעיון הכינוס של ביאליק ולמהות בין הצורך בעבודה מדעית ודוקטורק וראו 'חשבי', 'עצירת הוצאות בספרות העברית בהגותו של ביאליק ובימני', הארץ, תחבתה וספרות (כ"ד טבת תשל"ג), עמ' 16.

145 חתום מלא שקוע בפועל של ר' יוזה ליב אשלי, 'בעל הסולם', החתום צורך לבאורו לזוהר, ראו א"מ גוטליב, 'סולם: פוקי חייים ומשנתו של רבתינו הקדוש הארמוני של לבית אשלי ותלמידיו, ירושלים תשנ"ז, עמ' קסב-קסד. לאחרונה הודפס חתום מלא של הזוהר (עמוד מול עמוד), מעשה ידי הרב יהודה אורי, י' כרכים, בני ברק תשנ"ה. כאן יש לעין גם את ההוצאה המדעית של ספר הזוהר, עם חתום, ביאור וחולופי נוסחים, שיוזם רבקה שייך אופנהיימר וז"ל, נמצא בהכנה בשנים האחרונות. על מפעל זה ראו צ' רובין, 'פרס' רבקה שייך ופעל הזוהר', לוכה של רבקה שייך-אופנהיימר, ירושלים תשנ"ג, עמ' לג-לד; הנ"ל, 'מפעל הזוהר: מסורת והיגיון', אסופה קריית ספר: מחקרים במדע הזוהר וביקורת ספרים (מוסד לרד סר), בעריכת י' רוזנברג, ירושלים תשנ"ח, עמ' 167-174; וכן D. Abrams, 'Critical and Post-Critical Textual Scholarship of Jewish Mystical Literature: Notes on the History and Development of Modern Editing Techniques', *Kabbalah* 1 (1996), pp. 60-63.

146 ועדויות על שנותיו האחרונות ומותו שונות ולעיתים אף סותרות, ראו Kertish, *To Live With Honor and Die With Honor: Selected Documents from the Warsaw Ghetto* [Underground Archives "O.S."], Jerusalem 1986, pp. 221-237.

בדומה לרבנים שכתב צייטליץ לרבירובין, מוסיף הוא כאן ואומר כי רוב ספרי המפרשים קשים מדברי הזוהר וצמח בהיגיון על קבלת הארץ, וכי ספרי המבואות מביאים רק ידיעה כללית ושטחית. על יד יש לפרש את ספר הזוהר מתוך רגישות לשפתו של.¹³⁹ רוב הערותיו של צייטליץ בביאור החלקי שבירדני באות בקטעים חקשים לדבנה על-דוד הפשט. בקטעים אלו הסתייע צייטליץ בדברי הרמ"ה, רש"י מליאדי ועוד.

קשה לדון בטוב וברעותו של צייטליץ מושים שהמפעל כולו לא עומד לגד ענינו. יש לכור שגם החתום והלק מהביאור שהודפס אינם אלא נוסח ראשוני, שלא הוכן לדפוס ולא הוגה על ידו. כמו כן חסרים לנו אותם 'ציונים' שבסוף כל פרשה, אליהם הפנה צייטליץ גם בולק מהביאור שבירדני. מעין בדברים שבכל אופן הודפסו ניתן לפקפק בהצלחת מפעל זה בקנה מידה מדעי, בייחוד לאור ההתפתחויות במחקר ספר הזוהר בשנים האחרונות, אך יש לזכור את מניעי כתיבתו ואת העובדה כי לפניו רק מעט מן התוכנית המקורית. נראה כי 'יחוד מלאכת צייטליץ נערך במקום אחר, והוא בדרך המיוחדת בקריאת המקורות וברצונו לחזות את חסם ברוח קריאה זו.¹⁴⁰

נעילה

ראינו את גלגוליו של רעיון חתום וביאור ספר הזוהר מיוזמות הכינוס של ביאליק, בה הוצע להוציא 'אנתולוגיה וזהרית'; דרך הוצאת עינות שניסחה להגשים מפעל זה ולשים כך פתח להלל צייטליץ; ועד להחלטת המלא של הזוהר בו עסק צייטליץ עד למותו האחרונים בגטו וורשה, כולק מהחייאת האומה ברוח ספרות הסדר היהודית.

בסיפור זה לא תמה מסכת חתום ספר הזוהר לעברית במאה התשע"ה. דיון נפרד דרוש ליספור תולדות כרכי 'משנת הזוהר' שראו אור בשנים תש"ט-תשכ"א.¹⁴¹ הורחגו של

139 צייטליץ, מפתח לספר הזוהר, ב, עמ' 274. כנראה מן הכלל מציין צייטליץ את ספר ביאורי הזוהר [קאפוטס הקצ"ן], לר' דוד בער, בן רש"י מליאדי, אר"ל-על-פי שיטת הר"ד. מקומות אחרים הנוסח לפי שיטת הר"ד.

140 עד על טיב מלאכת צייטליץ, ראו ש' פושינסקי, 'רב חלל צייטליץ איש המסחר', ספר צייטליץ, חוגים ומשוררים (מבחר מסות), הרב, ירושלים תש"ח, עמ' 107-110; מ: אוגורפלד, 'הלל צייטליץ', חוגים ומשוררים (מבחר מסות), תל אביב תשל"ד, עמ' 145. ישעיה חשבי [משנת הזוהר, א, עמ' 113 והערה 6] פסק: '[...] הן החתום והן הביאור אינם ממלאים את התקוות שמולו בברכותו של צייטליץ. נוסח המקור לא הוגה כלל, ובמקומות רבים החתום אינו מדויק וסגור אינו מאים ללשון הזוהר. בביאור חתום דברים רבים, שאינם לפי פשט הזוהר, ראו עתה את דברי שייך, דרכו של צייטליץ, עמ' 91. העובדה על חידושיה של צייטליץ. העובדה החיובית של שייך כלפי מפעל זה של צייטליץ עולה גם מהעדרות שרשמה בכתב ידו על גבי עותק החתום שהיה ברשותו (הספר עם הערותיו מצוי עתה בספריית מכון שלום הרסמן בירושלים).

141 ראו את הערתו של ר' דן, 'קוריו לפועל המדעי של ישעיה חשבי', מועד היהדות, 32 (תשנ"ב), עמ' 51. על תוכנית זו ראו עתה עתה: ד. גריס, 'משנתו על חידושיה ישעיה חשבי ללימוד "הזוהר" ועל המורלות בעניניו של "הזוהר" והמקבילות בצבור', משא: מוסד לעיתון דבר (כ"ב כסלו תשנ"ה), עמ' 21.

הלל צייטליץ מת על קידוש ה' ב'דרוכ לטולרנצקא בשנת תש"ב (1 בספטמבר 1942),
עטוף בטלית ועטור בתפילין, שספר הזוהר בידו.¹⁵⁰

[illegible]

והרחיקו ברחו זו את העט והחרדי. הוא לא הפך לפנות אל מגור מסוים אלא אל העם כולו. בראותו את העננים המשוורים באופק הגה דברים קשים וקדורים על עמוד עמו.¹⁴⁷ את המפלט ואת ההצלה ראה בתשובה ובתפילה והוא שב ודבר על הגאולה הקרובה.¹⁴⁸ בגטור וורשה חגגה 'צייטליץ' את ספר חזקוני ליידיש, חמשין בתגומם ספר הזהר לעברית והתמסר ללימודי הקבלה והחסידות. על פל אחת העדויות אף ביקש להציג בטור בנותן משותף השקף' בשראל, בייחוד על שפתי צבי, בה בעת שהאמין כי המאורעות הנוראים הוגלים לפניו הם עקבות משיח ממש.¹⁴⁹

ספר הזוהר להלל צייטליץ 156

פלינקר, ווארשע (ערס אמארום בישראל, א), ירושלים תשי"ז, עמ' 283-79; ז' לוי, "דאקטרינע הגדולה", קריעות ברת לחומי הגמיינות ע"ש יצחק קוצקער זכ"ר המשרור אהרן צייטליץ, עוברת 20 (ניסן תשי"ט), עמ' 45; "התבוננות בין יצחק קוצקער זכ"ר המשרור אהרן צייטליץ, עוברת 20 (ניסן תשי"ט), עמ' 126; ז' לוי, "היה צדיקים בגטו ורשה", וזכרונות ארץ, ורשה, הוצאת שו"ת, ג. (ירושלים תשמ"ג, עמ' 212-207); "מסתבבים, ורשה 1939", תל אביב (תשי"ד), עמ' 42-38; רעזנבלום, יונתן ווישיצנות מתקופת המלחמה (ניסן תרש"ו: ורשה); ספטהר 1939 - דצמבר 1942), ירושלים תשנ"ד, עמ' 361. הוצרך 6; תה"ל, כתבים אחרונים: דוסי פולנים - יהודים (ינואר 1943 - אפריל 1944), ירושלים תשנ"ד, עמ' 116.27; ז' אהרן, "ידעו מאמנות" בין שתי חתרונות העולם, ציחנות יהודית שניחנה, תל אביב תשל"ג, עמ' 117-115; תה"ל, קונצרט, "פרקטיסטי", כהרם אחרונים: ש"ס, עמ' 424, בייב-סלע, בין טעו לזממה, עמ' 282-287; ועוד. 'תשנ"ד על העם היהודי האחר, ע"ס, עמ' 126, 424, בייב-סלע, בין טעו לזממה, עמ' 282-287; ועוד. על הטובות האחר בכתבי צייטליץ, הוועד שהיה משתתפות לטובות ציבוריות ויהודים רבים וחרקים, כאצ"ג, "יצחק קאצקער, ישראל שטרן, דער טונקלער ועד", רא"ו וצייטליץ, "צייטליץ, תה"ל, האנציקלופדיה של השואה, כרך רביעי, תל אביב תשי"ג, טורים 1036-1037; ז' קהן, ספר, עיון: מרכז חורבות היהודים בורשה, 1918-1942, ירושלים תשס"ג, עמ' 266-277; עניין זה ברור גם בשיחתו של אהרן צייטליץ, רא"ו ז' טון, דסטורט השואה בשררתו של אהרן צייטליץ, חולות, 6 (2000), עמ' 141-186. על האחים הנאצי בכלל ושהקטור בכתב צייטליץ, רא"ו וצייטליץ, "Tradition 15 [1-2], pp. 80-88; A. Holsz, Holocaust (30 Years after The Storm), Tradition 15 [1-2], pp. 80-88; A. Holsz, 'Hillel Zeitlin: Publicist and Martyr (On the Occasion of his 100th Birthday)', Jewish Book Annual 28 (1970-1971), pp. 145-146.

יחידים ידברו של צייטליך ערב שנת חשיב' ב'תתקפ"ה ל'מספ' על הונגהט של חזק' עמ' 295-296] ידוע שהשבת ה'כ"ל היא משבשה זו, שנת חירות, וידוע שהשבתא כל שנת חש"א, שוורח שנת של ערב שבי"א, בלי משבשה, להחשב שוורח לכל הלכותא נצמנו בפסוקיוטו לענת חש"ת האחת עליו לטובה ולאחרי' את שמוחזקו לקרוא שנת שבי"א בשבת האחרונה, להחזקו ולקשות השבוע הנפס' ולאחרי' את שמוחזקו לקרוא שנת שבי"א שבסבת חזקה גאולה שלמה להחפלתו ורחותו [...] על כן אני מזהי'ן אהא אנשים בעל דעם לבוא אלי ביום השבת ה'כ"ל לקבל את שנת חש"א כדא, כדוע לידועי' חז' [...] ראו חזק' של ההנבטת דומה אצל ש"ב ארבה, חזק' צייטליך, חל ארבי חש"א עמ' 332-331: עמ' 332

[illegible]

7/2/51
3.86.5